

APPENDIX

REGIONÁLIS TUDOMÁNYI KISLEXIKON

BEVEZETÉS

A hazai szakmai közösség régóta készül egy enciklopédikus összegzésre a regionális tudomány és a kapcsolódó tudományterületek fogalmairól. Konceptiók, tárgyszólisták készültek, szerzők és szerkesztők is kijelölődtek, a munka azonban nehezen halad. Enciklopédiát vagy akár kisebb igényű lexikont valóban nem könnyű készíteni. Kötött a műfaj, sok a vitatott, nem letisztult, többjelentésű fogalom, sok helyütt hézagos az elméleti-fogalmi bázis is.

Mindez a kezdő, fiatal kutatókat is korlátozza, de talán bennük nagyobb a merészség ilyen feladatba kezdeni. Hogy ezt tetté formáljam, arra gondoltam, hogy az ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola Földrajz Programjában néhány éve futó „*Társadalmi térelmélet*” c. kurzusomon feladatként adom meg egy kis fogalomtár összeállítását.

Egy tág szemeszter alatt készült el a közel 150 fogalmat tartalmazó összeállítás. A fogalomtárból elhagytuk a kifejezetten módszertani tartalmú fogalmakat, illetve maguknak a módszereknek a megjelölését, hisz azokat kötetünk főszövege kimerítően tárgyalja, s ad rájuk ott rövid meghatározásokat is. Mondanunk sem kell, hogy ez az összeállítás nem helyettesíti a még meg nem írt Nagy Enciklopédiát, de talán ahhoz is újabb lökést ad, netán annak jövőbeli szerzői gárdáját is bővítheti. A kislexikon szövege az olvasókat bizonyára kiegészítésekre, javításra, vitákra sarkallja. Tudjuk, hogy sok fontos és érdekes fogalom is kimaradt – ezekkel mai felkészültségünk mellett, legalábbis a műfaj megkövetelte rövid definíció formájában, bevallottan nem tudtunk megbirkózni. (Az említett kurzus jövő évi mentére új titkos tervem van: a regionális tudomány *neves személyiségeiről* sincs magyar nyelvű összeállítás, ezt is el lehetne készíteni!)

Az egyes fogalmak végén megjelölt monogramok a kötet elején megjelölt szerzőket rejtik, a felhasznált munkák a Forrásjegyzékben találhatóak (ez jelzi azt is, hogy vannak felhasználható hazai és külföldi alapok, habár ez esetben a tanítványok kissé talán túlságosan is kötődtek tanáruk szövegeihez). Néhány esetben a szerzőgárda nem tudott „dülőre jutni” a fogalom meghatározásakor, ezért néhol az „igazságtétel” helyett az alternatív meghatározások mindegyikének közlése mellett döntöttünk.

A szerzőgárdából külön kiemelésre érdemes *Kusztor Adél*, aki a doktorandusz csapat munkáját összefogta. Néhány fogalom meghatározásával, s szerkesztési korrekciókkal magam is beszálltam. Az Appendix szövegének rendbetételében is pótolhatatlan segítséget kaptunk *Probáld Ferenc*től. A fogalomtár értékeiért az ifjú szerzőket illeti dicséret, az itt-ott döcögő meghatározások, a hiányok felelőssége a feladatot kiötlőé.

2005. május

Nemes Nagy József

Adaptáció

Az általános értelemben alkalmazkodást, alkalmazást kifejező ~ társadalomföldrajzi kontextusban a tevékenységi kör és beállítottságok változásának folyamata, amelynek célja, hogy egy társadalmi csoportban nagyobb legyen egy új jelenség szociális integrációja. Az ~ bizonyos fokig mindig feltétele a szociális kapcsolatokban és interakciókban való részvétel képességének. Az ~ a versenyképességnek és a szociális fejlődésnek is meghatározó eleme. Az adaptív képesség függ az adaptáló személy befogadó készségétől és képességétől, ami egyebek mellett kultúrafüggő is. Lehet szó korai vagy késői ~ról. Az ~ az →*innovációs lánc*, illetve a →*diffúzió* folyamatának is kulcseleme, a megszületett →*innováció* terjedésének feltétele az újdonság új helyen való elfogadása, rendeltetésszerű alkalmazása. Az ~ szempontjából a →*tér*, amelyben a folyamat zajlik, lehet terjedési gáttal teli, befogadó, vagy telített. **(KA)**

Ágazati körzet

Egy-egy relatíve homogén társadalmi részterület, szféra sajátos térszerveződési egysége. A legtöbb gazdasági tevékenység kapcsán szokásos ilyen →*térfelosztásról* beszélni, s az egyes ágazatok regionális elemzésének, gazdaságföldrajzának gyakori eszközei az adott ágazatban, jól kimunkált tudományos módszertani eszköztárral kijelölhető, relatíve →*homogén* egységek (ipari körzetek, mezőgazdasági termelési körzetek). Ezek szinte mindegyikére jellemző az, hogy regionális szinten osztják fel a tereket, mivel a modern gazdaság szinte minden ágazatának immanens sajátossága, hogy nem elszigetelt településekben, hanem →*térségekben* szerveződik (munkaerő-ellátás, kooperációs és piaci kapcsolatok okán). Míg az ipar és a mezőgazdaság esetében inkább a termelési specializáció formálja ezeket az ~ket, a nagy infrastrukturális ellátórendszerekben már szervezési, irányítási, funkcionális egységek is (posta, közlekedés). Mivel bizonyos tekintetben „infrastrukturális” szerepűek, a kereskedelem és a pénzügyi rendszer, a bankszféra is jellemzően használja szervezeti és irányítási rendszereiben a nagytérségi, regionális kereteket. **(BE)**

Agglomeráció

A termelőerők koncentrációs és centralizációs folyamatainak eredményeként létrejövő olyan település-együttes, amelyben – alapesetben – a környezetéből kiemelkedően fejlett várost és a körülötte fekvő településeket a gazdasági és társadalmi élet szerteágazó területein intenzív kapcsolat köti össze, és ahol a központi város körül népességtömörülés megy végbe. Jellemzői: felgyorsul a nem termelő jellegű ágazatok fejlődése; az infrastruktúra fejlettsége az adott településszerkezeten belül viszonylag magas; a nagyvárosban igazgatási, felsőoktatási, tudományos és művelődési funkciók is koncentrálnak; a létesítmények összpontosulása következtében az ~ jelentős vonzásközponttá fejlődik, ahová intenzív áruszállítás és munkaerő-ingázás irányul. A fejlődés több, egymáshoz közeli település együttes növekedése formájában megy végbe, a településhatárok elmosódnak, új értelmet nyer az eddig használt város fogalom. Fejlettségétől és méreteitől függően az új város-konglomerátumot városhalmaznak, konurbációnak, megalopolisznak, esetleg urbán régióknak nevezzük. Ezekre a formációkra már gyakran jellemző a többközpontúság. **(BE)**

Agglomerálódás

A →*terjedés* és a →*kiterjedés* mellett önálló mozgástípusként is értelmezhető, jelentése összetömörülés, sűrűsödés. A fogalom szorosan összekapcsolódott a városfejlődéssel, mivel lényege a gazdaság és a népesség térbeli tömörülése egy vagy több →*központi mag* körül. Mozgásfolyamatok szempontjából a diffúzióknak ellentétpárja, mert a jelenséget a →*centrum*ba befelé irányuló vonzóerők vezérlik. E folyamat felerősíti a gazdasági szereplők egymás mellé településének előnyeit (agglomeratív hatás). **(KA)**

Aktivítási tér

A szociálgeográfiai vizsgálatok egyik alapkategóriája, általában azt a →*területet* jelöli, amelyet az egyének, a szociálgeográfiai csoportok használnak, az a →*tér*, ahol a szociálgeográfiai alapfunkciók (közösségben élni, lakni, munka, ellátás, képzés, szabadidő) kielégítést nyernek. Az egyének ~e általában zonális →*térszerkezetű*, →*csomópontja*, sűrűsödési pontja elsősorban a lakó- és munkahely

lehet. Az ~ időben dinamikusan változik, függ a társadalmi tagozódásban elfoglalt helytől, státustól, életkortól. Megkülönböztethető az egyéneken túl egyes közösségek, csoportok, népcsoportok ~e is, tehát az ~ kultúrafüggő is lehet. **(JF)**

Alak

Az →*alakzat* határvonala, tehát az adott alakzat határai által megszabott konkrét térbeli formát értjük. **(LT)**

Alakzat

Olyan térbeli rendszer, amely a →*tér* pontjaiból áll és amelyet →*határ* vesz körül. ~ként értelmezhető egy halmaz is, ha nemcsak az adott halmaz elemeinek összességét értjük alatta, hanem azok térbeli (geometriai) elrendeződését, konfigurációját is figyelembe vesszük. Az ~ fogalma szoros összefüggésben van a →*térszerkezet*, fogalmával is, abban azonban az adott térbeli rendszer elemeinek viszonyrendszere is hangsúlyt kap. **(LT)**

Áramlás

A mozgás egyik formája. Az ~hoz kapcsolódóan mindig megjelenik a *kibocsátó* és a *befogadó pont*, valamint az ~*i tengely* vagy folyosó. Jellemző lehet még az ~*ra* a mozgás iránya, térbeli hatósugara, volumene, gyakorisága, céljai és azok változékonysága, periodikussága, intenzitása és az ~*i egyenleg*. Negatív ellentétpárja nincs, legfeljebb az ~*hiány*. A társadalomban zajló ~ok egy része →*hálózatot* alkot. A mozgást végző anyag jellege szerint tipizálhatjuk az ~t: pl. népesség~, információ~, anyagár~, tőke~. A regionális kutatások elsősorban az ~ok térbeli differenciáltságára koncentrálnak. **(KA)**

Asszimiláció

Általánosságban entitások (objektumok, nem-materiális tényezők, információk) beleolvadása jellemzően egy nagyobb létezőbe, amely folyamat során a beleolvadó entitás tulajdonságai hasonulnak a befogadóéhoz, s megkülönböztethetlenné válnak. Konkrétan rendszerint egy-egy kisebbségben lévő társadalmi csoport, etnikum beolvadása a többségi népcsoportba, közösségbe. A folyamatot gyakran megelőzi valamilyen →*migráció*, amelynek során vagy a kisebbségi vagy a többségi csoport vándorol, illetve vándorlásra kényszerül. Az ~ több lépésben megy végbe, időtartama rendkívül eltérő lehet. A két csoport kulturális terének kölcsönhatása során a kisebbségi, vagy az identitásában, kultúrájában gyengébb népcsoport hasonul, beolvad a befogadóba. Először társadalom-szerkezetileg azonosul (iskolázottság, foglalkozás), majd fokozatosan a magatartási, és identitásbeli-kulturális ~ megy végbe. A magatartási azonosulás során rendszerint a →*térhasználati*, társas érintkezésbeli szokások is hasonulnak, az identitásbeli azonosulás rendszerint a →*hellyel* kezdődik, végül a kultúra minden tényezőjére kiterjed. A többségi csoport, nemzet gyakran erőszakos politikával gyorsítja az ~t. Ennek eszközei a névváltoztatás ösztönzése, a kisebbségi nyelvhasználat és intézmények működésének korlátozása. **(JF)**

Belső homogenitás

Erős térségi társadalmi, gazdasági fejlettségi, szerkezeti azonosság, egyveretűség. Gyakori szempont a →*horizontális térfelosztások* során. A térségi homogenitás elve az esetek többségében csak kisebb térségek esetében érvényesül, bár az elemi területi egységek, a települések sem homogének önmagukban sem. Nagyobb terekben néha csak erőszakkal érvényesíthető (l. etnikai alapú térfelosztások). **(BZ)**

Belső tér

A különböző társadalmi szereplők, entitások egymáshoz viszonyított kapcsolatrendszerei, földi lokalizáltságuktól függetlenül önmagukban is tereket generálnak, mégpedig sokdimenziós tereket. Leggyakrabban elemzett esetei a politikai és a gazdasági tér. A ~ önmagában is vizsgálható, az egyes →*térelemek* viszonya: függése, →*hierarchiája*, egymásra hatása önálló kutatások tárgya lehet. A ~

→*térelemeinek* viszonya egyszerű esetben ún. értékduólok mentén vizsgálható. A →*regionális tudomány* érdeklődést mutat a ~ és a földrajzilag lokalizált elemekből felépülő →*külső tér* közötti kapcsolatok feltárása iránt is. **(JF)**

Centralizáció

Központosítás. Államigazgatási és gazdaságirányítási értelemben a döntések központosítása. Földrajzi értelemben a társadalmi–gazdasági folyamatoknak egy központi terület felé történő áramlása, a központi területen történő tömörülése. **(RSZ)**

Centrum

→*Külső* és *belső térben* is értelmezhető →*középpont*, központi helyzetű →*térelem* vagy →*térrész*, jelentése a geometriai helyzet mellett pozitív minőséget is magában hordoz. Egy tetszőleges méretű térbeli rendszerben a többi térelemhez viszonyított, mennyiségi és minőségi jellemzők alapján kijelölhető relatív központi helyzetre utal, ellentétpárja a →*periféria*. A fentiekből adódóan helyzete →*térben* és időben, értelmezési területtől, a területi rendszer méretétől és az aggregációs szinttől függően változhat. Kiterjedését tekintve lehet pontszerű (egyén, közlekedési csomópont, település, intézmény, vállalat), de bármely nagyobb →*térség* (→*régió*, ország, országcsoport) is megjelenhet ebben a szerepben. **(LH)**

Centrum-periféria modell

A rendszer- és fejlődéelméletekben gyökerező →*modell*, mára társadalomtudományokban elterjedt paradigma. Legismertebb, világméretű elterjesztője *Immanuel Wallerstein*. Egy tetszőleges méretű térbeli rendszer egyenlőtlenségét fejezi ki, két szélső kategóriája a →*centrum* és a →*periféria*, amelyek a →*térelemek* egymáshoz viszonyított, relatív központi, illetve peremi helyzetét tükrözik. A centrum és periféria között aszimmetrikus függőségi kapcsolat van. Értelmezhető mind →*külső*, mind →*belső térben*, így többféle értelmezési terület jöhet szóba (hatalmi, fekvési, függési, kulturális, stb.) Az egymástól elkülönülő jelentéstartalmak önmagukban is megjelennek a regionális kutatásokban, de a legérdekesebb vizsgálatokat az egymáshoz való viszonyuk – egybeesésük ill. eltérésük – jelenti. (A helyzeti és fejlettségi jelentés alapján lehatárolható régiótípusok: →*központi mag*, dinamikus perem, belső periféria, külső periféria. A gazdasági, katonai és politikai hatalom egyetlen centrumhoz kötődését a *hegemónia-elmélet* írja le.) A modell duális jellege nem egyértelmű: a →*félperifériával* kiegészülő hármas osztat már elméleti szinten is létezik, az empirikus kutatásokban viszont még több kategória jelenhet meg. **(LH)**

Csomópont

Egyrészt a kapcsolatok mellett a →*hálózatok* egyik →*elemi egysége*. Másrészt a →*mental map* egyik alapvető →*téreleme*, összetartó utak, útvonalak találkozási pontja. A ~ is egyfajta tájékozódási pont a mental mapen belül, ugyanakkor nem csupán egy vizuális jel, hanem egy forgalmas aktív →*központ*. **(OL)**

Decentralizáció

A →*centralizáció* ellentéte, azaz a társadalmi-gazdasági tevékenység, illetve produktum térbeli szétterjedése, illetve szétoztása, mely ellentétben a →*dekoncentrációval* az irányítási funkciók megosztásával is együtt jár. Gazdasági értelemben olyan irányzat, amelynek keretei között növekszik a vállalatokon belüli egységeknél, másfelől a helyi szervezetenél hozott gazdasági jellegű döntések aránya és jelentősége. Olyan változás, amikor emelkedik a kisebb, önálló döntési jogosítványú gazdálkodó egységek aránya, a termelés földrajzi centralizációja csökken. **(LH-RSZ)**

Dekonzentráció

A →*koncentráció* ellentéte, azaz a társadalmi-gazdasági tevékenység, illetve produktum térbeli szétterjedése, illetve szétagolása elsősorban mennyiségi értelemben, mely ellentétben a →*decentralizációval* az irányítási funkciók megosztásával nem jár együtt. **(LH)**

Devolúció

A politikai hatalom térbeli megosztása; a döntéshozói és közigazgatási kompetenciák, a közhatalmi funkciók erős \rightarrow decentralizációja. Célja a területi autonómia. **(LH)**

Diffúzió \rightarrow terjedés

Dimenzió

Több értelemben használt fogalom. (1) Egyrészt a \sim a térbeli \rightarrow kiterjedés mérőszáma. A hétköznapiokban leggyakrabban használt \sim k: a pont 0, a vonal 1-es, a sík 2-es, a \rightarrow tér 3-as \sim számú. Hétköznapi értelemben jellemzően ezekkel a kiterjedésekkel dolgozunk, beszélnek téridőről, amely a 4. \sim , valamint még ennél nagyobb egész számú \sim król is. A törtszámú \sim k \rightarrow alakzataival a fraktálgeometria (\rightarrow fraktál) foglalkozik. (2) Másrészt a \sim egy jelenség leírására használt független jellemzők száma. (3) Harmadrészt a \sim az egyes jelzőszámok mértékegysége. Utóbbi két értelmezéshez kötődő probléma a különböző \sim -jú adatsorok összehasonlítása. **(OL)**

Diverzifikáció

A specializációval ellentétben egyoldalú struktúrák helyett komplex struktúrák kialakítását jelenti. Leginkább a vállalat- és regionális gazdaságtanban használatos fogalom, a növekedési stratégiák egyik fajtája. Jelentheti a tevékenységi kör, a termékszerkezet sokoldalúbbá tételét, térbeli terjeszkedést, mely kockázatsökkentést eredményez. **(LH)**

Egyenlőtlenség

Hétköznapi értelemben különbözőséget, differenciáltságot, a helyi sajátosságok létét jelenti; vele rokon fogalom a nem-azonosság, különbözőség, változás, ellentéte az egyenlőség, azonosság. A \rightarrow tértől elválaszthatatlan fogalom, nem-azonosság értelemben a térbeliség egyik alapvető komponense. Az \sim az empirikus társadalomkutatások központi vizsgálati területe, az elemzések az \sim mibenlétére, mértékére, változására keresik a választ. A regionális kutatások fókuszában túlnyomórészt a \rightarrow területi egyenlőtlenségek vizsgálata áll. **(KA)**

Elemi egység

A vizsgálatok kiinduló kategóriája, amely a vizsgálat során tovább már nem bontható összetevőkre. Megválasztása gyakran tudományterületek közötti választást is jelent. Területi elemzések szempontjából, \sim lehet például az egyén, a település, a \rightarrow táj, a gazdasági körzet, a város vagy a község. **(OL)**

Észlelt tér

A \rightarrow szubjektív tér egy fajtája. Környezetét minden személy érzékeli, arról érzékszervein keresztül különböző információkat gyűjt be, majd ezeket az érzékszervi benyomásokat az észlelés folyamán jelentéssé szervezi, tehát az \sim a \rightarrow tér azon része, melyet minden személy a környezetből felvehető információk rendszerezése, kategorizálása, szűrése alapján alakít ki. Az észlelést egy bizonyos fajta szűrőnek is tekinthetjük, az \rightarrow objektív tér bizonyos részei fennakadnak rajta, az ember azokat nem fogja fel, más részeket tudatosan, további részeket nem tudatosan megragad és elraktároz. A receptorok szerepét az érzékszervek töltik be, melyek lehetővé teszik a tér megismerését, érzékelését. A \sim a tér tudati tükröződése, mely társadalmi, kulturális stb. vonatkozásokkal telített. **(RSZ)**

Fekvés \rightarrow helyzet

Félperiféria

Elsősorban társadalmi-gazdasági térben értelmezett, a \rightarrow centrum és a \rightarrow periféria között elhelyezkedő átmeneti \rightarrow térségek, amelyek vagy a centrumoktól szakadnak le, vagy a perifériák köréből emelkednek fel. Fejlődési irányuk is kétesélyes. **(LH)**

Fizikai tér → *külső tér***Folytonosság**

A matematikában folytonosnak tekinthető a sík vagy a →*tér* azon része, amelynek bármely két pontja közötti átmenet biztosítható anélkül, hogy a kijelölt rész belsejéből ki kellene lépni. →*Regionális tudományi* szempontból a tér ~a tekintetében kétféle irányzat él egymás mellett: az abszolutista irányzat a mindent (azaz egyes →*tételeme*ket) magában foglaló, önmagában folytonos térre helyezi a hangsúlyt, míg a relativista irányzat esetében az osztott (folytonos) tételek együttese hozza létre a tér ~át. Folytonosnak tekinthető az idő is, mivel egy időköz pontjainak összessége teljesíti a fenti állítást. A ~ minden esetben együtt jár az osztottság fogalmával, azaz a ~ értelmezhető a megszakíthatóság ellentétékeként is: a tér bármely eleme elválik környezetétől, de ugyanakkor szoros kapcsolatban vannak egymással, és hatnak egymásra. A →*társadalmi térre* igaz, hogy a mesterséges, emberek által generált felosztás nélkül is osztottnak tekinthető: a teljes társadalmi teret megosztja a természeti környezet, a szűkebb társadalmi teret a civilizációk, még tovább szűkítve megosztó tényezők a települések, illetve épületek. **(LT)**

Fraktál

Törtdimenziós, egyetlen pontban sem differenciálható, →*önhasonló* alakzatok. Hosszúságuk és az általuk lefedett →*terület*, vagy kitöltött →*tér* nem adható meg pontosan, mert ezek a választott mérési alapegységtől függenek. A ~ok matematikai vizsgálatával a fraktál-geometria foglalkozik. Az irányzat →*regionális tudományi* alkalmazása a térbeli jelenségek geometriai modellezésének új távlatait nyitotta meg a →*geometriai településhálózati modellek* hatásának lecsengése után. A ~kat például a városnövekedés és a →*hálózatok* fejlődésének modellezésére használják. **(OL)**

Funkcionális körzet

A ~ben, az →*ágazati körzetek*hez hasonlóan, egy-egy társadalmi tevékenység szerveződik. A ~ →*heterogén* részekből áll, a kereteik között zajló folyamatok, belső kapcsolatok és kölcsönhatások összetartó erejéből fakad egységük. pl. →*központ* köré szerveződő vonzaskörzet. **(BE)**

Funkcionális összetartozás

Az általános célú →*térfelosztási*, aggregációs rendszerek kialakításának gyakori és fontos elméleti alapja és gyakorlati mozgatója a ~, s ezen belül a központ-vonzásterület kapcsolatrendszer. Ebben az esetben nem kerülhető azonban meg az "ahány funkció, annyi vonzásterület" probléma. A városi vonzaskörzetek rendszere például alapjául szolgálhat egy középszintű statisztikai célú térfelosztásnak, vagy akár egy irányítási középszint tagolásának, de nem lehet pontosan azonos azzal, mivel más alapvető fontosságú szerveződési jellemzőket sérthet. **(BZ)**

Gazdasági tér

A gazdaság szereplőinek, résztvevőinek egymáshoz való viszonya, továbbá a gazdasági folyamatok, →*áramlások* által generált →*belső tér*. **(JF)**

Geometriai településhálózati modellek

Olyan →*modellek*, amelyek a sok tekintetben szabálytalanul, véletlenszerűen szerveződő településhálózat kialakulását, fejlődését és működését szabályos térbeli geometriai →*alakzatok* segítségével írják le. Az irányzatot *Walter Christaller* német geográfus és *August Lösch* alapozta meg az 1930-as és '40-es években a dél-német településrendszer vizsgálatából kiindulva, amelyet szabályos hatszögek segítségével jellemeztek. **(OL)**

Globalizáció

A Föld egészére kiterjedő társadalmi, gazdasági és politikai jelenségeket összefoglaló fogalom, amelyeket a rendkívül gyors technológiai, főként kommunikációs technológiai fejlődés, a transznacionális vállalatok egyre növekvő világgazdasági szerepköre, valamint a pénz szerepének és forgalmának korábban sohasem tapasztalt felfutása idéz elő. Az emberi társadalom egészére alkalmazva az emberiség időben egyre jobban egységesedő fejlődéstörténetét jelenti, amely a

→*térben* különböző →*helyeken* és különböző természeti, gazdasági, társadalmi és politikai feltételek között élő embercsoportok egymásra hatásának, összefonódásának, egységesedésének több évezredes folyamata. A ~ jelenti ennek a történelmi folyamatnak a kiteljesedését, amely az 1970-es években kezdődött, és a transznacionális társaságok tevékenységével fonódott össze. A folyamat egyrészt a korábbi ~s tendencia térbeli betetőzése, amely lényegében az egész Földet egységes gazdasági rendszerbe foglalja. Másrészt, a ~ elmélyülése, amennyiben a transznacionális társaságok már világméretben, országhatárokon és kontinenseken át szervezik, optimalizálják tevékenységüket. **(BE)**

Hálózat

→*Csomópontok* és köztük lévő kapcsolatok (élek) rendszere. A csomópontok és kapcsolatok tartalma a ~okkal foglalkozó tudományáganként, vizsgálatonként változik. A ~ legfontosabb jellemzői a struktúra és az irányultság, mértékei általában vektorként fejezhetők ki. Egyes társadalomtudományokban a ~ kifejezést a →*hierarchia* ellentétpárjaként értelmezték, a hierarchikus és függőségi rendszereket nem tekintették ~oknak, csak a kooperatív rendszereket. Napjainkban ez a megközelítés már kevésbé jellemző, főleg a közgazdaságtudományban él tovább, ahol a ~i kutatásokra a nagy hierarchikus mamutvállalatok lebomlása és a funkciók egyre szélesebb körű kiszervezése irányította rá a figyelmet. Az újabb ~i kutatások abból indulnak ki, hogy az összekapcsolt rendszerekben léteznek olyan általános összefüggések, amelyek függetlenek a csomópontok minőségétől és a kapcsolatok értéktartalmától, és ezeket igyekeznek feltárni. A regionális elemzések jellemzően infrastrukturális és intézményi ~okban gondolkodnak. Ugyanakkor egyre gyakrabban kerül elő a regionális ~ és →*klaszter* kifejezés is, amely a társadalmi ~ok értelmezésének egy komplexebb megközelítését kívánja meg. **(OL)**

Határ

→*Térfelosztási* eszköz, →*térelem*. Mindennapi jelentése leginkább az elválasztó vonal, végpont, valaminek a széle. Matematikai definíciója szerint valamely →*térrész* (halmaz) →*határa* azon pontok halmaza, amelyek tetszőleges kicsiny környezetében van a térrészhez tartozó és ahhoz nem tartozó pont is (a ~ maga nem feltétlenül tartozik a térrészhez). Földrajzilag megkülönböztethető intézményi, társadalmi-területi, geopolitikai, szociokulturális értelmezése. A határmentiséggel foglalkozó vizsgálatok szerint a ~ legalább négy alapvető funkciót hordoz: az elválasztást, az összekapcsolást, az ütközést, a szűrést, amely szerepek tulajdonképpen minden határ esetében megjelennek. Az elválasztás funkció jelenik meg az antropológiai megközelítésekben is, eszerint a ~ a külső erők elleni védelem és belső kohézió megteremtésének az eszköze. **(BZ)**

Hegemónia→*centrum-periféria* modell

Hely

Legáltalánosabban a →*tér* egy pontja, amit valaki vagy valami elfoglal, amely koordinátákkal leírható, meghatározható. A legtöbb társadalomtudomány megegyezik abban – s ezzel bővíti, s egyben tagadja az előző meghatározást –, hogy a ~ egyedi, sajátos tulajdonságokkal rendelkező →*térkategória*, amely legtágabban értelmezve nemcsak objektíve egyedi, hanem szubjektív, fenomenológiai értelemben is. Értelmezése során több jelentéssík különböztethető meg. Egyes szerzők megkülönböztetik a helyszínt (*locale*), a →*helyzetet* (*location*), és a hely tudatát, értelmét (*sense of place*). A ~nek emocionális, kulturális, történelmi stb. jelentéstartalma lehet, s mérete tág skálán mozoghat. Egyes vélemények szerint a ~ önálló, tulajdonsággal rendelkező entitás, mások szerint struktúrája van. A posztmodern társadalmak jelenségei, a →*globalizációs* folyamatok új megfogalmazásokat szültek a ~ fogalmával kapcsolatban is. Hagyományos felfogás szerint elhatárolható, körülírható, modern értelmezések szerint viszont diffúzzá, felhígulttá vált, s valamilyen térbeli, társadalmi kapcsolatok kapcsolódási-, illetve →*csomópontja*. Megjelent a „helytelenség” (*placelessness*) és a hely nélkülség (*non-place*) fogalma, amelyek az uniformizálódás veszélyeire hívják fel a figyelmet. Leginkább az építészetelmélethez köthető az a megfogalmazás, hogy a helyek egymásra rakódása alkotja a(z építészeti) tereket. A ~ és a tér közötti kapcsolat modellezése azonban nem egyszerű, ezért is nehéz a regionális elemzési módszerek alkalmazásában megjeleníteni a ~ szemponrendszerét. **(JF)**

Helyzet

Az egyes \rightarrow tételek egymáshoz való viszonya, vonatkoztatási ponttól függően mindig relatív. Leírása a \rightarrow távolság és az \rightarrow irány paraméterek megadásával lehetséges elsősorban. Kitétetett \sim ek a centrális és a periferiális. A \rightarrow külső térbeli helyzet a fekvés, amely a klasszikus emberföldrajz, ill. településföldrajz egyik fogalmához, a \sim i energiához kapcsolódik. Ez utóbbi nem más, mint az adott \rightarrow hely fekvéséből eredő energia, fejlődési tartalék-többlet. **(JF)**

Heterogén

Nem egységes, vegyes, nem \rightarrow homogén, szerkezetileg tagolt \rightarrow területek, jelenségek jellemzője. \sim egy terület, ha benne a jelenségek nem egyenletesen oszlanak el, illetve más-más tulajdonságokkal rendelkeznek. **(KA)**

Hierarchia

Jellemzően a szervezetekhez, az irányításhoz kötődő belső térfelosztási fogalom. Ezen rendszerek legfőbb sajátossága a függés. A felosztás során létrejövő \rightarrow szintek között alá-fölérendeltségi viszony alakul ki; minden alsóbb szint függésben van a fölötte állótól. Egy-egy rendszer többféle hierarchikus tagoltság mellett is működőképes, ill. egy-egy szint nem teszi lehetetlenné (legfeljebb akadályozza) a rendszer hatékony működését. **(BE)**

Homogén

Egységes, egyveretű, nem tagolt. Egyenletesen terített elemek, jelenségek \sim né tesznek egy területet. Minden tekintetben \sim terület nincs a \rightarrow térben, már csak az elemek eltérő \rightarrow helyzete miatt sem. A homogenitás a tagoltság ellentétpárjaként az \rightarrow egyenlőtlenségek szerkezeti dimenziójában jelenik meg. \sim lehet egy \rightarrow térség társadalmi, gazdasági fejlettségi, szerkezeti stb. szempontból. A társadalmi térségi szinteken a nagyobbaktól a kisebbek felé haladva általában nő a \rightarrow belső homogenitás. Az egységesség, a homogenitás sok szempontból pozitív jellemző, hiszen általában nagyobb kohéziót jelent, ezért a belső homogenitás érvényesítése \rightarrow térfelosztási szempont is. **(KA)**

Horizontális térfelosztás

A földrajzi \rightarrow tér határvonalakkal való tagoltságának jellegadó formája. Közismert példái ennek a politikai, közigazgatási \rightarrow térfelosztások, illetve az ezeket ábrázoló térképek. Két jellegzetes iránya van: a nagyobb egységek részekre bontása (területi dezaggregáció) és a kisebb terület egységek összevonása (területi aggregáció). Három fő szempontja a valóságos térbeli szerveződésnek való megfelelés, az összehasonlíthatóság és a kezelhetőség. **(BZ)**

Időföldrajz

A társadalomföldrajz azon ága, amely a \rightarrow tér és az idő együttes vizsgálatára törekszik, nemcsak egyszerűen az idő \rightarrow dimenziójának a vizsgálatokba emelése révén, hanem az egyéni és közösségi (szupraindividuális) életpályák (térpályák), az időben és térben változó társadalmi \rightarrow térhasználat vizsgálatával. **(JF)**

Innováció

A gazdaságföldrajz általában csak azokat az anyagi vagy nem anyagi újdonságokat, újításokat (új termék, módszer, ismeret, intézmény) nevezi \sim nek, amelyek révén a munka hatékonyabbá válik, a gazdaság megújul, de tágabb értelemben az \sim minden fajta újonnan született (technikai, társadalmi stb.) jelenség összefoglaló neve. Az \sim kiinduló pontja az *invenció* (felfedezés vagy ötlet), amely erősen szubjektumfüggő, ezért felbukkanása \rightarrow térben elvileg véletlenszerű. Ahhoz, hogy az invencióból \sim váljék, bizonyos társadalmi feltételek szükségesek, azok megléte térben sokkal kötöttebb. Az \sim létrejöttének megfelelő terepet biztosító helyek az \sim s centrumok. Ezekből a \rightarrow központokból \rightarrow diffúzióval terjednek tovább az újdonságok, ahogyan \rightarrow adaptáció által egyre többen veszik át és ismerik meg őket. Az \sim fogalma szorosan összefonódott a diffúzióéval, egyedi terjedését az \rightarrow innovációs láncsal is le lehet írni. Az innováció-kutatások két fő célterülete egyrészt az \sim k eredete, másrészt azok elterjedése (diffúziókutatás). Az innovációsűrűség mutatójával az

újdonások előfordulásának gyakoriságát mérik adott területen. Az ~k meghatározó szerepét a gazdaságpolitika is felismerte, aminek tanújele többek között az innováció-orientált területfejlesztési politika léte. **(KA)**

Innovációs lánc

Összetett \rightarrow tér folyamat, az \rightarrow innováció szakaszolt életpályájának jelölésére. Elemei: az invenció (ötlet), a szűkebb értelemben vett \rightarrow innováció (piacképes „termék” előállítása), a \rightarrow terjedés (vagy terjesztés) és az \rightarrow adaptáció (rendeltetésszerű alkalmazás). Az egyes elemek terjedésének eltérőek a térbeli és társadalmi feltételei, mégis a diffúzió folyamatában bizonyos szabályszerűségeket lehet felfedezni. Az ~ szakaszainak jellemzői alapján osztályozni lehet a társadalmi közeget, ez alapján beszélhetünk pl. innovatív népről, adaptív társadalmi csoportról, illetve diffúziós gátakkal tagolt vagy fejlett \rightarrow hálózatú \rightarrow térségről. Az ~ot innovációs rendszernek vagy hálózatnak is nevezik, ebben az értelemben a gazdaságföldrajz azokra a regionális szinten működő szervezetekre használja a fogalmat, amelyek célja, illetve működésük következménye vállalkezési \rightarrow innovációk támogatása és előállítása. **(KA)**

Integráció

Több ország egyezményes együttműködése során létrejövő nagyobb, nemzetek feletti szervezeti egység, amely a megfelelő fejlettségi szinten szupranacionális intézményrendszer is működhet. Lépcsőfokai: bilaterális együttműködés, szabadkereskedelmi övezet, vámunió, közös piac, gazdasági unió, monetáris unió, politikai unió. **(BE)**

Irány

Egy meghatározott viszonyítási rendszeren belül értelmezett \rightarrow térparaméter, amely a rendszer rendezett elemeinek az egymáshoz viszonyított helyzetét adja meg. Az ~nak két jelentéstartalma létezik: statikus jelentésben két objektum egymáshoz viszonyított helyzetét jellemzi. Egy objektum (pl. pont) rögzítésével, valamint a \rightarrow távolság és az ~ segítségével egy másik objektum (pl. másik pont) helye egyértelműen meghatározhatóvá válik. Ebben az esetben az ~ helyzetparaméternek felel meg. Dinamikus értelmezés szerint az ~ elmozdulást, \rightarrow áramlást jellemző paraméter, tehát mozgásparaméternek nevezhető. **(LT)**

Irányfüggés

Objektumok és objektumcsoportok közötti reláció, ha az összevetett egységek egymáshoz viszonyított térbeli elhelyezkedésében egy bizonyos \rightarrow irány domináns. Ha két jelenség között minden irányban azonos jellegű és erősségű a kapcsolat, akkor nincs közöttük ~. **(LT)**

Kiegyenlítetttség

A társadalmi jelenségek területi eloszlásának viszonylagos homogenitását jelzi, vagyis a területi különbségek alacsony voltát vagy nem létét (nivelláltságot). A \rightarrow kiegyenlítődség statikus párja Fejlettségi mutatók esetében többnyire olyan területi fejlődés következménye, amelynek során a rosszabb mutatókkal rendelkező területek elérték a fejlettebbek szintjét, vagy utóbbiak visszaestek. **(KA)**

Kiegyenlítődség

A területi differenciáltság változásának lehetséges iránya, amely során a területi különbségek csökkennek (közeledés, nivellálódás). A ~ változás, vagyis dinamikus folyamat, amely a fejlődés tendenciája lehet, így hosszabb távon magasabb fejlettségi szintet eredményezhet. A nivellálódás általában úgy valósul meg, hogy a különbségek az elmaradottabb területek fejlődésével csökkennek, de létezik „lefelé nivellálódás” is, amikor ennek az ellenkezője történik. A társadalom fejlődésében egyszerre van jelen a ~, és ellentéte, a differenciálódás; különböző \rightarrow térségi szinteken ellentétes tendenciák is létezhetnek egyidejűleg. **(KA)**

Kiterjedés \rightarrow növekedés

Klaszter

Gazdasági értelemben: egy ágazatra specializálódott regionális \rightarrow hálózat. Értelmezésének különböző megközelítései leginkább abban térnek el egymástól, hogy a ~ek funkcionálásában mely területi vagy ágazati előnyökre helyezik a hangsúlyt, amelyek az együttműködést összetartják. Az EU Vállalkozási Főigazgatósága négyféle irányzatot különböztet meg a ~ek definiálásában: az olasz iskola a kis és középvállalkozások térbeli koncentrációja révén kialakuló iparági körzetekre helyezi a hangsúlyt, ahol fontos szerepet játszanak az externáliák, a társadalmi és a bizalmi tőke. A kaliforniai iskola a termelési dezintegráció révén kialakult hálózatokra koncentrál. A hálózat legfőbb céljának a költségminimalizálást tartják. Az északi vagy skandináv iskola a kizárólag helyben hasznosítható nem kodifikált rejtett tudást, valamint az ennek révén kialakult \rightarrow innovációkat helyezi a középpontba, míg a negyedik, a porteri megközelítés az előbbiekkal szemben nem a helyspecifikus elemeket, hanem a vállalati versenyelőnyöket és azok forrásait tartja a legfontosabbnak. Hálózati értelemben: olyan hálózati alcsoport, amely teljes gráfot alkot, és amelyben minden kapcsolat erősebb egy meghatározott küszöbértéknél. Statisztikai értelemben: klaszteranalízis módszerével lehatárolt csoport. **(OL)**

Kognitív geográfia

A földrajznak azon ága, mely az ember, mint információ-feldolgozó által észlelt \rightarrow tér, avagy a \rightarrow szubjektív tér vizsgálatával foglalkozik. Az ember térbeli magatartásának, valamint az abból eredő folyamatoknak és struktúráknak a magyarázatát mind az ember, mind a tér felől megközelítve vizsgálja. **(RSZ)**

Kognitív tér \rightarrow észlelt tér**Kohézió**

Egyenrangú partnerek szoros együvé tartozása. A regionális fejlődésben a viszonylagosan kiegyenlített, sok szálon, egyenrangú kapcsolatokkal összefonódó \rightarrow térségek sajátja. Az EU egyik fő stratégiai célja a tagországok és a régiók ~jának erősítése. Ezt segítik a különböző közösségi források, nevezetesen az ún. Kohéziós Alap is. **(NNJ)**

Komplex gazdasági körzet

Az országokon belüli területi munkamegosztás rendszerének alapvető fontosságú elemei a különböző méretű és rangú térszerkezeti egységek \rightarrow hierarchiájának csúcán. Ezek végső soron úgyszintén topikus alaptérelmekből épülnek fel, magasabb szinten pedig a természeti adottságok és a történelmi fejlődés során kialakult társadalmi feltételek, valamint a bonyolult, ágazati kapcsolatok talaján szerveződő, különböző szintű területi-termelési komplexumokból tevődnek össze. Határaik nem élesek és időben változók. Jellemzőjük a viszonylagos gazdasági önállóság, sokoldalúság, egyszersmind az országos, esetleg nemzetközi szempontból is számottevő specializáció, valamint a gazdasági tevékenység differenciált területi szerkezete. **(BE)**

Koncentráció

Társadalmi-gazdasági tevékenység, illetve produktum elsősorban mennyiségi jellegű összevonása, összegyűjtése, felhalmozása egy központi helyre. **(LH)**

Konfiguráció

A térbeli \rightarrow egyenlőtlenséggel, és \rightarrow rendezettséggel összefüggő fogalom, amely egy adott \rightarrow alakzat elemeinek elrendeződését írja le. A ~ jellemzően matematikai eszközökkel leírható, ám egy adott ~ még nem jelent feltétlenül működőképes rendszert. Szűkebb értelemben a számítástechnika világában terjedt el, egymásra épülő hardver-elemek rendszereinek megnevezésére. (\rightarrow térszerkezet) **(JF)**

Közelhatás \rightarrow szomszédsághatás

Középpont

A fizikai (geometriai) \rightarrow *külső tér* kitüntetett helyzetű \rightarrow *tételeme*, az a pont, amihez a vizsgált rendszer (halmaz) többi pontja összességében a legközelebb van. **(LH)**

Központ

\rightarrow *Belső térben* kijelölhető, minőségi és/vagy mennyiségi jellemzők alapján kiemelkedő, többlettartalommal rendelkező \rightarrow *középpont*. **(LH)**

Központi mag

A \rightarrow *centrum-periféria viszonyrendszerben* helyzeti és fejlettségi jelentésben is \rightarrow *centrumként* értelmezhető \rightarrow *térség*. **(LH)**

Közösségi tér

Az építészeti térértelmezés szerint a \rightarrow *tér* azon része, az a közeg, ahol a közösségi vagy csoportidentitások kifejlődnek, s amely egyben a \rightarrow *személyes tereket* elválasztja, elkülöníti egymástól. A \sim megjelenésében kifejezője lehet egy népcsoport, egy társadalmi réteg sajátos kultúrájának, \rightarrow *térhasználati szokásainak*. **(JF)**

Külső tér

Az abszolutista térfelfogásból (\rightarrow *tér*) levezethető, háromdimenziós tér, földrajzi, földi tér, vagy környezet, amely tartályszerűen körülvesz, s minden anyagi létezőt magába foglal. Az egyes entitások a lokalizálás útján kapcsolódnak a \sim hez, az egyes \rightarrow *helyekhez*. A \sim analóg fogalmának tekinthető a fizikai tér. **(JF)**

Kvantitatív forradalom

A tudományos ismeretszerzés radikális átalakulása, amely a földrajztudományban ment végbe az 1950-es és 60-as években. Gyorsan átjárta a tudományterület egészét, és széles körben elfogadottá vált a tudományos közéletben (először az angolszász országokban, később a világ más részein is). A \sim szorosan összekapcsolható a földrajztudományban végbement pozitivistá fordulattal, amelynek lényege a jelenségek tudományos módszerekkel történő magyarázata. Ennek következményeképp a korábban uralkodó idiografikus (egyedi helyeket leíró és ezek különbözőségét kiemelő) szemléletmódot felváltotta az általános törvényszerűségeket és a térbeli viszonyokat magyarázó elveket kereső nomotetikus megközelítés. A kvantitatív forradalom nyomán kerültek a földrajz, és a \rightarrow *regionális tudomány* elemzési eszköztárába a ma is alkalmazott statisztikai és matematikai módszerek. Ezen módszerek elterjedését megalapozta a térbeli jelenségekhez köthető információanyag rohamos bővülése, valamint a számítógépek és a számítógépes adatfeldolgozás elterjedése. **(TG)**

Lokalitás

A településből, mint kiindulási egységből kialakuló új entitás. Egy kiinduló egységből (településből) akkor válik új entitás (lokalitás), ha a társadalomszerveződésben felerősödik a települések szerepe, ha tudatosan felismert s legalább tradícióként hat a helyi szellemiség, és ebből azonosságtudat és szervezett társadalmi aktivitás fakad, azaz lokalizálódási tendenciák érzékelhetőek a reálfolyamatokban s a lokalizmus eszmerendszere megjelenik a „fejekben”. **(BE)**

Makrorégió \rightarrow nagytérség**Mental map**

A \rightarrow *kognitív geográfia* alapvető kategóriája. Valamely személy belső képe, benyomásai az általa ismert világról. A \sim kutatás szellemi elindítója Kevin Lynch öt \rightarrow *tételemet* jelölt ki: path (utak, útvonalak); edges (\rightarrow *határok*, élek, szegélyek, peremek); districts (negyedek, körzetek, kerületek); nodes (\rightarrow *csomópontok*); landmarks (iránypontok, tájékoztató pont). A \sim kutatása három jellemző

kérdéscsoportból áll: megkéri a vizsgálat alanyát egyrészt, hogy jellemezzen egy bizonyos \rightarrow helyhez vezető útvonalat, másrészt, hogy rajzoljon térképet egy adott \rightarrow területről, harmadrészt, hogy egy meghatározott rövid idő alatt soroljon fel annyi helységnevet, amennyit csak tud. Ez a térkép általában a \rightarrow tér egy részének azon aspektusait hangsúlyozza, mely személyes okokból fontos, ismerős, hasznos, vagy érdeklődésre számot tartó az adott személy szempontjából. A \sim ritkán arányos, s kifejezetten eltér a hagyományos topográfiailag pontos térképektől. **(OL-RSZ)**

Migráció

A \rightarrow mobilitás földrajzi, \rightarrow külső térben megjelenő formája (*területi mobilitás*), szinonim fogalma a *vándorlás*. A \sim a természetes szaporodás mellett a népesség eloszlásának és struktúrájának másik meghatározó tényezője. Mérése a *vándorlási különbözettel* (nettó vándorlás) történik, amely adott területen a be- és a kivándorlások egyenlegét adja meg. A bruttó vándorlás magában foglalja az összes \rightarrow áramlást. A vándorlási távolság alapján általában három kategóriát különítenek el a \sim -n belül: van országon belüli, országok közötti és interkontinentális vándorlás. Egy adott \rightarrow területre vonatkozó iránya szerint a \sim lehet bevándorlás (immigráció), illetve kivándorlás (emigráció). Rendszerességüket tekintve a migrációs mozgások típusai: 1.) a lakóhely tartós vagy végleges megváltoztatásával; 2.) idejjellegű, szezonális vagy rövidebb ideig tartó lakóhely-változtatással járó vándorlások; 3.) az ingavándorlás, amelynek során pl. a munkahely felkeresése rendszeresen mozgással jár, de a lakóhely nem változik. Egyes szerzők a térbeli mobilitásnak nem minden formáját tekintik \sim -nak. Ennek értelmezésük szerint magában kell foglalnia a lakóhely tartós vagy ideiglenes megváltozását, így ez alapján pl. az ingázók vagy a nyaralók mozgásait kizárják. A \rightarrow mobilitásnak ezt a formáját általában *cirkulációnak* nevezik, ami tehát rendszerint rövidtávú, körkörös ismétlődő mozgást jelent, a lakóhely hosszú távú megváltoztatása nélkül. Más kritériumok szerint többek között tipizálni lehet a \sim -t a távolság (rövid/hosszú), az elhatározás kialakulása (önkéntes/kényszerített), a vándorlók száma (egyéni/csoportos), az okok (gazdasági/szociális) szerint. A \sim -t érintő kutatások vizsgálják a vándorlás gazdasági okait és következményeit – a vándorlók jellemzői, a távolság és más faktorok bevonásával –, azonban még mindig nem született egységes \sim -s elmélet a különböző megközelítések integrálásával. **(KA)**

Mikrotér \rightarrow proxemika, \rightarrow térség

Mobilitás

Általános értelemben mozgathatóságot, mozgékonyt jelöl, a társadalomtudományokban pedig egyének vagy csoportok képességét \rightarrow helyük és \rightarrow helyzetük társadalmon belüli megváltoztatására, illetve tényleges mozgásjelenségeiket. A \sim -t két típusba lehet sorolni attól függően, hogy a mozgás a \rightarrow külső vagy a \rightarrow belső térben zajlik-e, ennek megfelelően beszélünk térbeli, földrajzi (\rightarrow migráció vagy vándorlás), illetve társadalmi \sim -ről, amikor az egyén társadalmon belüli helyzete változik meg. A kétféle mozgás egymástól függetlenül is létrejöhét, de a kettő között viszonylag szoros az összefüggés: a tényleges helyváltoztatás gyakran jár együtt a társadalmi helyzet megváltozásával. A népesség \sim -i képességét és készségét befolyásolhatja többek között az etnikai hovatartozás, az életkor, a képzettségi, a kulturális és a jövedelmi szint is, amelyek alapján kirajzolódnak mobilabb és kevésbé mobil csoportok. **(KA)**

Modell

A \sim -ek a valóság egyszerűsített megjelenítési formái, amelyek általános állapotok leírására és elemzésére szolgálnak, ezen kívül segítik a valóság jobb megértését. Egy jelenség modellezésével kiemelhetők annak lényegi tulajdonságai és jellegzetességeit alakító folyamatai. A modellépítés egy fajta szelektív megközelítés, ami az esetleges hatások kiküszöbölésén keresztül megenged néhány alapvető, lényeges vagy érdekes valóság-értelmezést általánosított formában. A hangsúly a generalizáción van. A modellezéssel együtt járó absztrakció három szinten valósulhat meg: az első a képszerű \sim -ek szintje. Ezek a leginkább valóságűek, tulajdonképpen a valóság leegyszerűsített formájának tekinthetők. Ennél elvontabb az analóg \sim , amelyben a valóságos jelenség egy másfajta, de analóg jelenség formájában van megjelenítve. Az analógiák széles köre teszi lehetővé, hogy

különböző társadalmi jelenségek matematikai, biológiai vagy fizikai összefüggéseken keresztül váljanak értelmezhetővé (például a különböző ökológiai ~ek, a \rightarrow diffúzió elmélete, a gravitációs modell és az ebből levezetett potenciálmódel, vagy a velük rokon entrópiamódel). A harmadik absztrakciós szint, ami a valóságtól legtávolabb áll, a szimbolikus ~ek szintje, amelyen a valóságos jelenség matematikai kifejezéseken keresztül van megjelenítve. A ~ek használhatósága alapvető kérdése a modellezési eljárásnak \rightarrow regionális tudományi vizsgálatokban, és sok tekintetben függ attól, hogy a modellépítés milyen absztrakciós szinten lett megvalósítva. Az analógiák keresése sok esetben erőltetettnek tűnhet, hiszen a különböző ökológiai, fizikai jelenségek nem feleltethetők meg teljes egészében a társadalmi folyamatoknak és jellegzetességeknek. A szimbolikus ~ek pedig túlzott általánosításukon keresztül elfedhetik egy-egy jelenség valós jellemzőit. **(TG)**

Nagyteréség

A regionális szerveződés felső szintje. Esetenként országhatárokon átívelő, \rightarrow fekvés, természeti adottságait tekintve összetartozó, jellemzően többközpontú egység, csak ritkán intézményesített irányítási funkciókkal, leginkább a nagytávlatú területi tervezésben kap szerepet. Nagyobb országok esetében az országos szint alatti egység, az EU-ban ennek felel meg a NUTS1. **(NNJ)**

Növekedés

A tulajdonképpen a térkitöltés folyamata. A társadalmi mozgások közé sorolható jelenség leginkább abban különbözik a \rightarrow terjedéstől, hogy ebben az esetben a \rightarrow térelemek változnak, mozdulnak el (nem pedig egy új jelenség előfordulásának területe növekszik). A ~ a \rightarrow térszerkezetre is ható mennyiségi gyarapodás, azért elsősorban a térméreték és az \rightarrow alak változásával írható le. Ellentétpárja az *összeszregorodás*. Különböző térbeli ~i típusokat lehet megfigyelni: lineáris, radiális, egyirányú ~, pl. szatellit-települések létrehozása, párhuzamos települések kialakulása. **(KA)**

Növekedési pólus-elmélet

A ~ szerint valamely \rightarrow téréség fejlesztése úgy indítható el, gyorsítható fel, ha a \rightarrow régió egészére hatást gyakorolni képes \rightarrow központokat, növekedési \rightarrow pólusokat alakítanak ki, amelyek kisugárzó és vonzó hatásainak eredményeként az egész \rightarrow téréség fejlődése felgyorsulhat. Az elmélet gyökere F. Perroux nevéhez fűződik, aki pólusként gazdasági tevékenységeket jelöl meg. A földrajzi térbe J. Boudeville vitte át, akinél a pólusok települések, térségek formájában jelennek meg. **(BE)**

Objektív tér

A \rightarrow térelemek jellege (tartalma, minősége) szerint meghatározott \rightarrow tér, amely független az észlelő szubjektív megítélésétől. **(JF)**

Önhasonlóság

Egy \rightarrow alakzat akkor önhasonló, ha kis részeit felnagyítva matematikailag azonos típusú alakzathoz jutunk, mint amilyen maga az egész alakzat. Az önhasonlóság a \rightarrow fraktál fontos tulajdonsága. **(OL)**

Peremi helyzet

Jelenthet \rightarrow külső térbeli, \rightarrow határ menti helyzetet, de \rightarrow belső térben is értelmezhető szélső, esetenként elszigetelt \rightarrow térelem \rightarrow helyzeteként. **(LH)**

Periféria

Relatív \rightarrow peremi helyzetű \rightarrow térelem vagy \rightarrow térrész, mely a geometriai \rightarrow helyzet mellett negatív minőséget is magában hordoz. Egy tetszőleges méretű, egyenlőtlen térbeli rendszerben a többi térelemhez képest peremi elhelyezkedésre utal, ellentétpárja a \rightarrow centrum. Jellemzője a centrumtól való függés, de a kapcsolatok hiányát, az elszigeteltséget is jelentheti. **(LH)**

Polarizáció

A térbeli differenciáció egy típusa. A szélső csoportok közötti \rightarrow távolság, \rightarrow egyenlőtlenség növekedése. **(RSZ)**

Pólus

A társadalmi-gazdasági teret erőterként modellező eljárásokban a \rightarrow teret létrehozó, generáló, környezetét alakító \rightarrow hely, ahol az erővonalak összesűrűsödnek. A \rightarrow regionális gazdaságtani növekedésméletek közül a \rightarrow növekedési pólus-elméletben fejlesztési célpontként jelenik meg. (LH)

Pontalakzat

Olyan \rightarrow modell, amely elkülönülő, nem pontszerű elemekből álló természeti és társadalmi rendszerek elemeit a \rightarrow térben pontként ábrázolva jeleníti meg. A ~ok lehetővé teszik az eredeti, elkülönült elemekből álló rendszerek mennyiségi elemzését a pontok ~on belüli elrendeződésének matematikai vizsgálatával. (LT)

Potenciál \rightarrow társadalmi térerősség**Proxemika**

Az élőlények, de elsősorban az emberek távolság- és térérzékelésével, az egyének közötti távolságtartással, nem-verbális kommunikációval, mindezek fiziológiai, pszichológiai, szociológiai és kulturális hátterével és következményeivel foglalkozó tudomány. A tudományos gondolkodásba való bevezetése E. T. Hall nevéhez fűződik. Az egyének közötti mikrotereket az ún. rejtett \rightarrow dimenziók tagolják, ezek a kulturális és civilizációs különbségek, a társadalmi státus, az eltérő nyelvhasználat. (JF)

Régió

1) a hétköznapi fogalomhasználatban a \rightarrow térség, vidék, övezet, \rightarrow táj, körzet, államokon belüli terület egység szinonimája. 2) A \rightarrow regionális tudományban a ~ lehatárolt, a környezetétől elkülönülő területi egység a nemzeti és a települési szint között, amelyet a társadalmi folyamatok széles körét átfogó, soktényezős társadalmi-gazdasági összekapcsoltság (kohézió), lakosainak érzékelhető regionális összetartozása (identitás-tudata) valamint érdemi irányítási hatáskörű és önállóságú regionális intézmények rendszere fog tartós egységbe. A ~ a fejlett országok, illetve ezek integrációi \rightarrow regionális politikájának egyik központi fogalma. Különösen Európában erősödő politikai és szellemi irányzat a ~k szerepét, az országos szinthez szemben növelni kívánó \rightarrow regionalizmus.

A ~kat számos tudományterület vizsgálja. Az egyes tudományágak gyakran más és más tartalmi hangsúlyokat használnak a ~k meghatározása, vizsgálata során. A modern \rightarrow regionális földrajz elsődlegesen a térségek természeti és gazdasági-társadalmi komplexitását emeli ki. A szociológia, az antropológia az etnikai-kulturális, szellemi-tudati összetartozásra, a mentalitás, az értékek hasonlóságára teszi a hangsúlyt. A politológia, a politikai földrajz a ~ fogalmát elsősorban nemzetközi keretekben használja. Sajátos politikai ~knak tekinthetők országokon belül a választási körzetek. Az igazgatástudomány szemléletében alapvető régióformáló momentum az intézményesült irányítási, igazgatási, hatalmi hatáskörök megléte, a minél kiterjedtebb területi öngazgatás. E tudományterületek kiemelt fontosságot tulajdonítanak a ~központok kijelölésének valamint a politikai hatalom térbeli megosztásának, a \rightarrow devolúciónak. (NNJ)

Regionális fejlődésméletek

A gazdaság és a társadalom \rightarrow térben egyenlőtlen fejlődését leíró, magyarázó és ezek alapján fejlesztési irányokat megfogalmazó, elsősorban közgazdasági tartalmú elméletek. A regionális fejlődés kettős folyamat, amely magában foglalja a regionális növekedést és a regionális kapcsolatokat, szerkezetek átalakulását. A ~ek mindegyike arra világít rá, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődésben kiemelt szerepe van a differenciált területi adottságoknak. A termelési tényezők (föld, munka, tőke, menedzsment, technológia), a \rightarrow fekvés, a szállítási költségek, általában a gazdaság és a társadalom térbelisége elágazó fejlődési pályákat teremtenek az egyes térségek számára. A ~ek legkorábbi csoportjait az ún. klasszikus telephelyelméletek alkotják, amelyek először egy-egy vállalkozás vagy ágazat telephelyválasztását elemezve tárták fel a gazdasági \rightarrow térszerkezet és munkamegosztás térbeli rendjét. A 20. sz. közepére világméretben és az egyes országokon belüli kialakult éles területi

fejlettségi különbségek hatására kialakuló új elméletek már hosszabb történeti távon keresik e folyamatok okait. Ezek az elméletek rámutatnak arra, hogy a termelési tényezők korlátozott térbeli mobilitása következtében a piacgazdaságok folyamatai gyakran a területi fejlettségi különbségek erőteljes növekedését eredményezik, s ezért a kiegyenlítettebb térszerkezet létrehozásában nélkülözhetetlen az elmaradó térségeket állami támogatása. A *→területi egyenlőtlenségek* csökkentését célba vevő, gyakorlatiasabb elméletek közé tartozik a francia F. Perroux *→növekedési pólus elmélete*. A 20. sz. hetvenes-nyolcvanas éveiben a térszerkezetek statikus leírásával szemben előtérbe került a térfolyamatok dinamikus magyarázata, amelynek középpontjában az *→innovációk* (a legtágabb értelemben vett műszaki, gazdasági, társadalmi-szervezeti újdonságok) térbeli *→terjedésének* vizsgálata áll. Napjaink ~eiben a *→globalizáció* térségi hatásainak vizsgálata áll a középpontban. A gazdasági fejlődés illetve fejlettség fogalma helyett ezen elméletek a területi *versenyképesség* növelését emelik ki. (NNJ)

Regionális földrajz

A földrajztudomány egyik ága, nem új keletű részdiszciplína, hagyományai már az ókori és középkori földrajztudósok munkáiban is fellelhetők. Születése óta értelmezése, megítélése, módszerei sokat változtak, de lényegét tekintve minden megközelítés egyetért abban, hogy a ~ a földfelszín egyes *→tájainak*, *→területeinek* összetett – természet- és társadalomföldrajzi – jellemzését hivatott leírni, a téralkotó tényezők és folyamatok hatásait bemutatni, magyarázni. A hagyományos leíró földrajzzal szemben nemcsak az enciklopédikus ismeretek felsorolását irányozza meg, hanem ok-okozati összefüggésekre is rávilágít. Feladata, hogy meghatározza az egyes területegységek közti különbségeket, hasonlóságokat, felfedje azok sajátosságait, a *→hely* egyediségét. A 20. század második feléig szerepe felértékelődött, a tudomány-rendszertani összegzések nagy részében szintetizáló szemléletmódja miatt előkelő helyre került, mintegy a földrajz csúcsának tartották. A 20. század második felében a ~nak vegyes megítélésben volt része. A komplex elemzési törekvések ellenére egyre inkább elválik a ~on belül a regionális természet- és társadalom-, illetve gazdaságföldrajz. A ~ vizsgálatának tárgya, illetve kerete lehet bármely területi egység: kontinensek, *→nagyterületek*, vagy kisebb körzetek is. Leggyakoribb formája talán a ~i jellemzésnek az országok bemutatása. Újabban – a *→régio* fogalmának hangsúlyossá válásával – az egy államon belüli, kisebb területegységekre vonatkozó a regionális elemzések váltak gyakoribbá. (KA)

Regionális gazdaságtan

A közgazdaságtan azon ága, amely a gazdaság általános törvényszerűségeinek térbeli jelenségeivel foglalkozik; azok térbeni *→dimenzióit*, térbeni megvalósulását vizsgálja. A viszonylag rövid múlttal rendelkező, körülbelül 70-80 éves tudomány szemléletében elsődleges az általános gazdasági szemlélet, a jelenségekre csak másodsorban tekint területi kérdésként. A ~, mint a közgazdaságtan önálló tudományterülete inkább külső tényezők hatására, mintsem a gazdaságtudomány önfejlődésének következményeképpen alakult ki. A gazdaságirányításban már korábban elterjedt tervező szemlélet erősítette a közgazdaságtan területi kérdésekkel foglalkozó részével szembeni követelményeket. Ennek következményeként kidolgozásra kerültek a főbb közgazdasági elméletek területi adaptációi. A ~, csakúgy mint a közgazdaságtudomány, két fő diszciplínára osztható fel: a területi mikrogazdaságtanra, és a területi makrogazdaságtanra. A területi mikrogazdaságtan fő vizsgálati tárgya (különböző *→modellek* felállításával) a vállalatok telephely-választási döntései annak megértése céljából, hogy azok milyen kritériumok alapján optimalizálják választásukat. A területi makrogazdaságtan a nemzetgazdaságot, mint pontszerű *→régio*k összességét tételezi fel. A ~ tehát a területi egységeket nem tekinti valódi területi entitásnak, hanem az egy pontgazdaság törvényeit tartja rájuk érvényesnek, és nem különbözteti meg az egyes területi egységeken, *→régio*kon belül tapasztalható eltérő jellegzetességeket. A ~ jelentős vívmánya viszont, hogy a makroszintű gazdasági vizsgálatokat kiegészíti a régiók közötti kapcsolatok feltárásával. (TG)

Regionális hálózat

Különbő társadalmi-gazdasági szereplők (intézmények, vállalatok) együttműködésen alapuló *→hálózata*, melynek létrejöttében és funkcionálásában meghatározó szerepet játszik e szereplők földrajzilag egymáshoz közeli elhelyezkedése. A regionális kifejezés ez esetben a térbeliség hangsúlyozására hivatott, nem pedig egy konkrét körülhatárolt *→tér*rész jelöl. A ~ fogalma nem

azonos egy lehatárolt →*régió*ban működő hálózatok összességével, a ~ok lehatárolásának kérdése külön területi problémát jelent. **(OL)**

Regionális politika

A külpolitikában az egyes hatalmaknak, országoknak a világ →*nagytérsége*ivel, országcsoportjaival kapcsolatos politikája. Ma gyakoribb és elterjedtebb jelentésében megfelel a területfejlesztési politika fogalmának, ami az országok kiegyensúlyozottabb területi szerkezetének megteremtését célozza, jellemzően a fejlődésben elmaradott, leszakadó →*térségek* (→ *régiók*) fejlődésének központi, állami támogatásával. Ez a részpolitika a fejlett országokban a 20. század második felében került előtérbe. Beavatkozási területei elsőként a túlszűfolt nagyvárosi régiók voltak, ahol a fejlesztés korlátozásával, a környezetet károsító közlekedés korszerűsítésével csökkentették a feszültségeket, s a vidéki nagyvárosok szerepét növelve igyekeztek ellensúlyokat létrehozni (1950-es évek). Ezzel párhuzamosan az infrastruktúra kiépítésének kiemelt állami támogatásával, az iskolázottság, képzettségi területi kiegyensúlyozásával, s helyi támogatásokkal fékeztek a periférikus helyzetű, elsősorban agrártérségek leszakadását (1960-as évek). A ~ eszközeivel segítették a válságba került nehézipari térségek gazdasági szerkezetének átalakítását (1970-es 1980-as évek). Mindezek hatására ezekben az országokban, ha nem is tűntek el, de jelentősen csökkentek a területi fejlettségi különbségek. A legújabb időszakban a ~ban egyre nagyobb hangsúlyt kap a helyi tradíciókra, kezdeményezésre, megújulási képességre támaszkodó fejlesztési irány, a modern információs →*hálózatok*, a tudásközpontú gazdaság elterjedésének serkentése. A helyi szereplők, mindenek előtt az önkormányzatok növekvő aktivitása jelenik meg a *térség- és településmarketing* szemléletében, amely a sajátos *termékként* értelmezett városok, régiók vonzóvá tételét a marketingből átvett eszközökkel támogatja. **(NNJ)**

Regionális tudomány

a 20. sz. második felében kifejlődött, tudományrendszertani helyét tekintve multidiszciplináris társadalomtudomány. A →*térrel* foglalkozó társadalomtudományok közös alapfogalmait, elméleteit és módszereit foglalja egységes rendszerbe s a társadalmi és gazdasági jelenségeket ezek felhasználásával vizsgálja. A ~ a társadalom térbeli jelenségeit minden térségi szinten elemzi, az egyéni-közösségi mikroterekben, a települések, a →*régiók* és országok, a nemzetek feletti integrációk szintjén és világméretben is. Tudománytörténeti gyökereit a társadalomföldrajz, a →*regionális gazdaságtan*, a településszociológia, az urbanisztika és a politikatudomány adja. Maga az elnevezés *Walter Isard* amerikai közgazdász nevéhez fűződik (regional science) **(NNJ)**

Regionalizáció

A →*horizontális térfelosztás*, térségelhatárolás egy típusa, a regionális – a települések és az országok közötti – szinten. A régióképződés egyik feltétele. **(BE)**

Regionalizálódás

A mezoszintű téregységek, →*régiók* szintjén erősödő társadalmi és gazdasági szerveződés, amely e →*térségekben* soktényezős társadalmi-gazdasági →*kohéziót* hoz létre. **(BE)**

Regionalizmus

Az országban belüli területegységek, →*régiók* szerepét, az állami szinttel szemben növelni kívánó politikai, szellemi irányzat. A régiók kialakulásában nemcsak a →*határok* kijelölésének és a belső gazdasági és társadalmi kapcsolatok erősödésének van szerepe, hanem a népesség gondolkodásában, mentalitásában megfigyelhető összetartozásnak, identitásnak is. Fontos régióképző feltétel a helyi intézmények, hatalmi-politika jogkörök megjelenése is. A ~t épp e két tényezőcsoport táplálja, ezért kiemelt fontosságú eleme a térségi kulturális, sok esetben etnikai-nyelvi és vallási alapú azonosságtudat valamint a politikai intézményesültség erősítésére törekvés. A ~ az integrációs folyamat (EU) kiteljesedésétől erős lökést kapott. Az Európai Unió különböző szerveiben évek óta napirenden van a regionális intézményrendszerre vonatkozó megoldások vizsgálata és az alkalmas jogi eszközrendszer kimunkálása. A nemzetek feletti integrációs politikai és irányítási szint létrehozása viszonylagosan meggyengítette a nemzeti szintek hatáskörét, amelyek bizonyos hatásköröket, elsősorban a kulturális, oktatási szférákban, a helyi önkormányzatok irányításában

átadtak a régióknak. Különösen a föderális, szövetségi berendezkedésű államokban (Németo., Ausztria) erős a regionális elkülönültség és azonosságtudat, ami itt állami-politikai intézményesültséggel is alátámasztott. Etnikai alapon nyugvó, erős öngazgatási jogosítványokkal rendelkező régiókat találhatunk Spanyolországban (Katalónia, Baszkföld), de a \rightarrow *regionális politika* növekvő szerepe mindenütt felerősíti a térségi szerveződés és önállóság gondolatát. Szélsőséges változata a *szeptatizmus*, amely az adott állami keretből való kiválást tűzi céljául. (NNJ)

Rejtett dimenziók \rightarrow *proxemika*

Rendezettség

Általános értelemben a \sim az egyes elemek között fennálló olyan kapcsolatrendszer, amelynek segítségével az egységeire bontott egész felépíthető. A kapcsolatrendszerek különböző szempontok alapján jöhetnek létre, leggyakoribb szempont a \rightarrow *térben* való elhelyezkedés. A térben a \sim két \rightarrow *térparaméter*, a \rightarrow *távolság* és az \rightarrow *irány* megadásával adott viszonyítási rendszeren belül egyértelműen meghatározhatjuk. (LT)

Szegregáció

Adott \rightarrow *térszerkezetben* az azt alkotó \rightarrow *térelemek* közötti elkülönülés, a \sim folyamata során az egyik térelem, vagy létező felülreprezentálttá vagy alulreprezentálttá válik a másik létezőhöz képest az adott \rightarrow *térrészen* belül. A \sim fogalma leginkább a településszociológiában használatos és az egyes társadalmi vagy népcsoportok területi elkülönülését jelöli. (JF)

Személyes tér

A \rightarrow *proxemika* egyik vizsgálati kategóriája. Az egyének körülötte „térburok” amely megszabja az egyén másokkal szembeni távolságtartását, toleranciáját. Kiterjedésének nagysága függhet az iránytól, az adott szituációtól, történéstől, attól, hogy kivel szemben kell fenntartani a \sim sértetlenségét. Az a \rightarrow *távolság*, amellyel kiterjedését jellemezni lehet (bizalmas, személyes, társasági, és nyilvános) kultúrafüggő is egyben. (JF)

Szinergia

A \sim azt koncentrált elhelyezkedésből fakadó előnyt jelenti, ami által egy rendszer elemeinek működése hatékonyabbá válik, mivel egyesített erejük nagyobb lesz, mint az egyes részek egyszerű összege. A \sim fogalma matematikai nyelven kifejezve: $2+2>5$. (TG)

Szint

Hétköznapi értelemben a \rightarrow *térelemeknek* a földi gravitáció iránya által kijelölt vertikális (függőleges) kiterjedéshez és ezen \rightarrow *irány* menti inhomogenitáshoz, magassági tagoltsághoz kapcsolódó fogalom. A tudományos elemzésben azonban sokkal inkább a szervezetek, intézmények relációiban jelenik meg (\rightarrow *belső tér*). Ezekben a kitüntetett irányt nem a földi gravitáció határozza meg, hanem az adott szféra saját belső lényegi mechanizmusai pl. irányítási rendszer, a függés. (BE)

Szociálfizika \rightarrow *társadalomfizika*

Szomszédság

A \rightarrow *regionális tudományban* többféleképpen értelmezhető. A leginkább a településtudományban használt megfogalmazás szerint: egy kisebb lakókörizet a városi \rightarrow *térben*. Fontos eleme ennek a felfogásnak, hogy egy közösséget azonosít, egy olyan környezetet, amelyen belül a mindennapi társadalmi érintkezések a szociális integráció magas fokát valósítják meg, ezért az egyének szoros kapcsolatban állnak egymással. Ez a fajta \sim azonosítható egy szubkultúraként is, amelyhez a \rightarrow *terület* lakosságának nagy része alkalmazkodik. Egy ilyen környezeten belül a \rightarrow *határok* bizonytalanok, viszont a külső határok könnyebben azonosíthatók. A \sim általánosabb értelmezése szerint a fogalom azt a térbeli viszonyrendszert jelöli, amelyben az egyes elemek egymással közvetlenül érintkeznek. Az ezen megfogalmazás szerint inkább szomszédoságként felfogható \sim elválaszthatatlan logikai kapcsolatban áll a \rightarrow *távolsággal* és a közelséggel, minthogy a \sim ezen \rightarrow *dimenzió* mentén

értelmezhető. A ~ nemcsak a földrajzi-fizikai térben kaphat értelemet, hanem a \rightarrow *belső terekben* is megjelenik. Ebben az esetben az egymáshoz hasonló jellegzetességekkel bíró elemeket tekinthetjük szomszédosnak. **(TG)**

Szomszédsághatás

A \rightarrow *szomszédság*, mint környezet, környezet felfogás szerint a ~ az a helyi hatás, amelyen keresztül az emberek helyi társadalmi környezetének jellege befolyásolhatja döntéseiket és viselkedésüket. A szomszédok olyan magatartási \rightarrow *modelleket* kínálnak az egyének számára, amelyek alkalmazkodnak a sajátjukhoz, és ennek következtében megerősítik saját identitásukat. Ennek jellemző példája a szavazás, amelynek során nagyobb területi \rightarrow *koncentráció* figyelhető meg valamely állásfoglalás esetében, mint az az egyes lakosok véleményének ismeretében sejthető lenne. A ~ a társadalmi jelenségek területi mintázatában is megjelenik. Ebben az esetben az egymással szomszédos területek hasonlósága és együttmozgása figyelhető meg. Ennek kimutatására alkalmas elemzési eszköz a területi autokorreláció, ami egy adatsor \rightarrow *térben* szomszédos megfigyelési egységeire vonatkoztatott értékei közti kapcsolatot méri. A szomszédság hatása abban is megmutatkozik, hogy a járványszerű, vagy szomszédsági \rightarrow *terjedési* típusok esetében a terjedő jegyet az egymáshoz közeli elemek közvetlen érintkezéssel (szomszédjaikon keresztül) adják át egymásnak. Például valamely \rightarrow *innováció* esetében az új felhasználók inkább a már létező felhasználók közelében vannak, és az innováció átvételének valószínűsége csökken a növekvő \rightarrow *távolsággal*. **(TG)**

Szubjektív tér

1) A ~ vagy észlelt, szemléleti \rightarrow *tér* struktúrája, szerkezete az észlelés mozzanatán keresztül képeződik le a megfigyelő számára. Objektíve meghatározott tér tehát más és más ~et alkothat különböző egyének, csoportok számára. 2) Az egyén nem a valós \rightarrow *térszerkezet*, hanem annak benne élő, szubjektív képzete alapján cselekszik a térben. El kell tehát különíteni a valós (objektív) térszerkezetet, másfelől pedig a valós térszerkezet egyénben leképeződött szubjektív képét. A ~t alapvetően három tényező, az egyén norma-és értékrendszere, pszichológiai beállítódása és a térről szerzett információ minősége és mennyisége határozza meg. Mivel e tényezők eltérnek, ugyanarról a térbeli képződményről az egyének más és más képzetet alkothatnak. Mivel e tényezők állandóan változnak, a ~ is állandóan változik. **(JF-RSZ)**

Táj

Jellemzően természettudományok: a természetföldrajz, (táj)ökológia, erdészet stb., továbbá a tájföldrajz, \rightarrow *regionális földrajz*, néprajz által használatos térbeli alapkategória, amely a \rightarrow *régió* vagy a \rightarrow *hely* fogalmával rokonítható, a ~ egyik legjellemzőbb tulajdonsága az egyediség és a \rightarrow *határok* átmenetisége. Az említett tudományágak összefoglalóan a földfelszín azon darabját értik alatta, amely a tájalkotó (abiotikus, biotikus és társadalmi) tényezők kölcsönhatásainak eredményeképp vizuálisan is elkülöníthető sajátos „arculattal” rendelkezik. A néprajz, az emberföldrajz, majd később a szociálgeográfia és a regionális földrajz az antropogén tevékenység által gyökeresen átformált ~akra bevezette, ill. használta a mű~ és a kultúr~ fogalmát. **(JF)**

Társadalmi mobilitás

A \rightarrow *mobilitásnak* a \rightarrow *társadalmi térben* zajló formája, amelynek során az egyén társadalmi státusa megváltozik (pl. iskolázottság, foglalkozás változása). Megkülönböztetünk *nemzedéken belüli* (intragenerációs) és *nemzedékek közötti* (intergenerációs) mobilitást. Az előbbi esetében az egyén státusa egy nemzedéken belül, saját korábbi helyzetéhez képest változik meg, utóbbinál pedig az egyén abból a társadalmi csoportból mozdul el, ahová szüleinek családja tartozott. A társadalmi osztályok hierarchikus rendszerezése alapján egyes szerzők megkülönböztetnek *vertikális mobilitást*, amely az előbbieken vázolt társadalmi felemelkedéssel vagy lesüllyedéssel jellemezhető, illetve *horizontális mobilitást* azoknak az elemeknek a mozgása esetében, amelyek hierarchikusan azonos szinten állnak. **(KA)**

Társadalmi tér

1) A ~ alapja a természeti \rightarrow tér. A társadalom működése folyamán mozgásfolyamataival visszahat a természeti térre és formálja azt, illetőleg kölcsönösen meghatározzák és alakítják egymást. A ~ különböző \rightarrow térési szintekre osztható. 2) A ~ a társadalmi jelenségek színtere, más szóval a társadalom tagjai, csoportjai által észlelt és használt tér. A társadalom összes jelensége, folyamatai, elemei és viszonylatai mind-mind térben zajlanak le, illetve a tér rajtuk keresztül épül fel. Szűkebb értelmezése szerint a ~ tekinthető egy \rightarrow homogén csoport által elfoglalt \rightarrow térrésznek, amelyet meghatároznak, és jelentéssel töltenek fel az adott csoport jellegzetességei. Ha egy sokkal tágabb értelmezés szerint vizsgáljuk meg a fogalmat, az tűnik ki, hogy, majdnem minden tér ~nek nevezhető, hiszen alig találhatunk olyan \rightarrow tértípust vagy térrészt (legyen szó \rightarrow külső vagy \rightarrow belső terekről), amelyben a társadalom valamilyen módon ne lenne érintett. **(RSZ-TG)**

Társadalmi tértudomány

Helyesebb többes számban, tehát ~ok néven használni, mivel több olyan tudomány, rész tudomány összefoglaló neve, amelyeknek közös pontja a társadalom térbeliségének vizsgálata. Közelítésükben, szemléletükben kitüntetett szerepű a \rightarrow tér, a térbeliség, kiindulási pontjuk pedig az adott társadalmi szféra. Ezek szerint a ~ok a \rightarrow külső és a \rightarrow belső teret próbálják összekapcsolni. A ~ok közé tartozik pl. a településszociológia, a \rightarrow regionális gazdaságtan, a településtudomány, a regionális demográfia, a politikai földrajz. Ezek a tudományágak differenciáltak, egyikük sem teljesíti egy átfogó ~ feltételeit. Az egységes ~ a \rightarrow regionális tudomány lehetne, amely a társadalom térbeliségét alapjaiban vizsgálja, a ~oknak tulajdonképpen a közös része, azok legalapvetőbb közös fogalmait, elméleteit, módszereit fogja össze, szintetizálja a sajátos tértartalmakat. **(KA)**

Társadalomfizika

Eredeti jelentése a szociológiához köthető, minthogy a kifejezés megalkotója (A. Comte) a társadalom vizsgálatának természettudományos megközelítését kívánta megfogalmazni benne. Ennek jegyében alakultak ki azok az elképzelések, amelyek a társadalom térbeli elrendeződését és kölcsönhatásait fizikai törvények és elméletek segítségével kívánták magyarázni. Az első társadalomfizikai gondolkodók a gravitáció törvényét próbálták a társadalomra kiterjesztve értelmezni. Ezek a kísérletek több fizikai analógián alapuló modell megszületéséhez vezettek. Közülük legnagyobb jelentőségű a gravitációs modell és az ebből levezetett potenciálmódel, de emellett a velük rokon entrópiamódel, valamint a diffúziómódellek is kiemelhetők. A ~i alkalmazások a \rightarrow kvantitatív forradalom nyomán terjedtek el a területi vizsgálatokban, és ma is gyakorta igénybe vett eszközei a regionális elemzéseknek. A ~i szemlélet főleg a társadalom térbeli interakcióinak, különböző jelenségeinek területi mintázatának modellezésében, mozgások, \rightarrow áramlások leírásában és előrejelzésében kerül előtérbe. Bár a társadalomfizikai vizsgálatok megállapításait általában tapasztalati tények is igazolják, magyarázóerejük sok esetben megkérdőjelezett, és emiatt sok kritika is éri ezeket. **(TG)**

Távolságfüggés

Valamely jelenség ~e azt fejezi ki, hogy a \rightarrow tér egy kitüntetett pontjához képest az adott jelenség hogyan szerveződik, az adott jelenséget meghatározó objektum elemei milyen \rightarrow távolságban rendeződnek. **(LT)**

Településhierarchia

Egy külső társadalmi térbeli elemhez, a településhez kapcsolódó szintrendszer. A ~ fogalmára azonban nem jellemzőek a hierarchiaviszonyban megtalálható alapvető tulajdonságok. A települések ugyanis, mint önálló társadalmi entitások között a földrajzi térben nincs a \rightarrow hierarchia lényegét jelentő alá-fölérendeltség, csupán a \rightarrow társadalmi tér egy-egy belső \rightarrow dimenziójában. Az egyes településeken általában az azonos hierarchikus szintű intézmények koncentrációja figyelhető meg. Ebben az értelemben tehát beszélhetünk a települések közötti hierarchikus tagolódásról. A települések hierarchikus fokozata, központosultsága (centralitása) a funkciók mennyiségének és minőségi kombinációjának függvénye. **(BE)**

Tér

A matematikai-fizikai értelmezés szerint a $\sim n \rightarrow$ *dimenziós* elvont vonatkoztatási rendszer, amelyben a tárgyak és események helye, mozgása és átalakulása leírható. A \sim a filozófiának a létezés, az anyag, a mozgás, az idő fogalmával összekapcsolódó alapkategóriája. A leegyszerűsített filozófiai értelmezések alapján a \sim felfogása két úton lehetséges. Az abszolutista irányzat szerint a \sim saját struktúrával rendelkező objektív létező, a különvalóság és a \rightarrow *folytonosság* egysége, amely mintegy „tartályként” magába foglalja, „hordozza” a dolgokat. A relativista irányzat szerint a \sim az objektív létezők közötti viszony, az együttlétezés rendje, tehát nem önmagában létezik, hanem a létezők viszonya, \rightarrow *rendezettsége*, struktúrája generálja a \sim -et. Számos tudomány – általában e két metódus alapján – megalkotta a maga fogalmát a \sim -ről. A két értelmezés alapján válik el a \rightarrow *külső* és a \rightarrow *belső tér*, s lényegében az \rightarrow *objektív* és a \rightarrow *szubjektív tér* fogalma is. (JF)

Téralakítás \rightarrow *térhasználat***Térelem**

A \rightarrow *tér* legkisebb megfigyelési és elemzési alapegysége. A geometriában a tér építőelemei a pont, az egyenes és a sík, de a \rightarrow *regionális tudományban* a geometriai \sim -ek és azok analógiái (pl. \rightarrow *csomópont*, \rightarrow *hálózat*, \rightarrow *térrész*) mellett mégis a \rightarrow *külső* és *belső térben* is értelmezett \rightarrow *helyet* tekintjük a legáltalánosabb \sim -nek. (Külső térben általában területegységek, belső térben pl. társadalmi csoportok, intézményeket, gazdasági egységeket jelentik a „helyet”.) Fogalmát a tér rendszerszemléletű értelmezéséhez kapcsolódóan levezethetjük a legkisebb és tovább már nem bontható (vagy nem bontott) építőelemekből, ugyanakkor maga a regionális elemzés is létrehozhat (mesterségesen) az adott vizsgálat szempontjából eleminek számító alapegységeket (\rightarrow *elemi egység*). A regionális tudományi kutatásokban azokat a lehető legkisebb egységeket célszerű \sim -nek tekinteni, amelyeknél a vizsgált társadalmi-gazdasági jellemző még értelmezhető, ugyanakkor további részletesebb \rightarrow *térfelosztás* mellett már nem lenne megfigyelhető, vagy nincs értelme a megfigyelésnek. (LH)

Térszlelés \rightarrow *szubjektív tér***Térfelosztás**

Adott \rightarrow *tér* kutatási célú felosztása jellemzően a \rightarrow *térelemek* valamilyen mennyiségi vagy minőségi jegyei, vagy azok összessége alapján. Két jellemző iránya a \rightarrow *vertikális térfelosztás* (\rightarrow *belső terek* esetén), és a \rightarrow *horizontális térfelosztás* (jellemzően \rightarrow *külső terek* esetén). (JF)

Térfolyamat

1) A \rightarrow *mozgás*, \rightarrow *áramlás*, \rightarrow *terjedés* stb. dinamikus fogalmának összefoglaló neve. 2) \sim -nak alapvetően a konkrét \rightarrow *terek*et összekapcsoló folyamatok, valamint az egyes terekben zajló folyamatok nevezhetők. Ezen kívül a térbeli mozgásokat, illetve a térbeli változást, arányeltolódást is szokás \sim -ként azonosítani. A mozgástól a folyamatot (jelen esetben a \sim -ot) némileg megkülönbözteti az, hogy ez utóbbi nem egy egyszeri mozgás, hanem cselekvések és hatások, valamint a környezet megváltozásának láncolatát összekapcsolódó egysége. Ebben a láncolatban az elsődleges rendező elv nem az időrendiség, hanem az okozati viszony, ami lehetővé teszi, hogy ezek a jelenségek egy egységes szerkezetbe legyenek foglalva. A \sim ilyen irányú megkülönböztetésével lehetőség nyílik az olyan összetett és alapvetően nem statikus, hanem dinamikus jelenségek logikájának megértését, mint például az \rightarrow *agglomerálódás*, vagy a \rightarrow *diffúzió*. (JF-TG)

Térhasználat

Mindazon társadalmi folyamatok, amelyek megváltoztatják az adott \rightarrow terek szerkezetét, a \rightarrow tételek, a különböző \rightarrow térkategóriák minőségi vagy mennyiségi jellemzőit. Míg a téralakítás jellemzően \rightarrow külső és \rightarrow belső terek esetén egyaránt használatos fogalom, és a tudatos területfejlesztési beavatkozásokra is utal, addig a \sim inkább csak a \rightarrow külső tér társadalmi igénybevételét jelöli, s jellemzően nem tudatos, nem célorientált cselekvés. (\rightarrow aktivitási tér) (JF)

Térhatás \rightarrow területi hatás

Terjedés

A mozgások közé tartozik, új jelenség új helyen való megjelenése. Elsőként a kultúrföldrajzban alkalmazták a diffúzió kutatást, ahol a vizsgálat tárgyát a népcsoportok, nyelvek, járványok \sim e képviseli. Az 1960-as évektől kezdve fokozatosan a technikai és más újítások, \rightarrow innovációk kerültek a diffúzió kutatás fókuszába. (A diffúzió kutatásnak nagy alakja volt a svéd Hägerstrand, aki először modellezte a diffúziós folyamatot, alapul véve, hogy a befogadás információátadás és bizonyos fizikai és szocioökonómiai gátak legyőzése után következik.) Mára a \sim fogalma a \rightarrow regionális tudományban összefonódott az innovációéval, tulajdonképpen az innovációk mozgását takarja. A \sim alanya-tárgya mindig egy lokálisan megszülető, és onnan (innovációs centrum) csatornákon, \rightarrow hálózatokon (fizikai hálózatok vagy mechanizmusok) szétterjedő innováció. A folyamat feltétele a befogadó, \rightarrow adaptációs képességgel rendelkező közeg. A \sim szorosan kapcsolódik az egyenlőtlen és rendezettségi viszonyokhoz, összefügg a \rightarrow társadalmi tér tagoltságával, amely befolyásolja a \sim sebességét és hatókörét, de a \sim folyamata is visszahat a tagoltságra. Az elterjedtség indikátora lehet a fejlettségnek is, miszerint a stagnálás vagy lassú fejlődés lehet \sim hiányos állapot, vagy nem \sim . Negatív \sim a *visszaszorulás*. A \sim i folyamatokat térbeli szabályszerűségeik alapján kategorizálni lehet. A diffúzió legjellegzetesebb típusa természeti jelenségeknél az *elkeveredés*, amely során az egykomponensű, \rightarrow homogén rendszerek többkomponensűvé váltak. A diffúzió másik legfontosabb típusa a *járványszerű* vagy *szomszédsági* \sim , amelynek során a szomszédos, egymáshoz közeli elemek adják át közvetlen vagy közvetett módon az új elemet. Közvetlen úton terjed pl. a járvány, közvetetten pl. egy technológiai újdonság, ami az információn keresztül jut el a befogadó ponthoz. Ez a típus átmenet a természeti és társadalmi rendszerek között. A *hierarchikus* \sim már egyértelműen a társadalmi mozgásokra jellemző. Kiindulási pontja általában egy nagyváros, és onnan terjed tovább az innováció a kisebb települések felé. A *relokációs* vagy *áthelyeződéses* \sim t is legtöbbször a diffúziók körébe sorolják, bár ez inkább egyfajta \rightarrow migrációként értelmezhető. A vándorlók magukkal viszik az adott innovációt. A \sim i folyamatokra időben és \rightarrow térben általában jellemző, hogy lassan indulnak, majd felgyorsulnak, aztán a telítődés közelében megint lelassulnak. A \sim i folyamatokban általában többféle \sim i típus keveredik. Eleinte a *hierarchikus*, aztán a tömeges \sim -nél a *szomszédsági*, a telítődéshez közel pedig véletlenszerűen alakul a \sim . A *visszaszorulás* és a \sim sokszor párhuzamosan egymás mellett létezik. Centralizált gazdaságokban a \sim t sok esetben a *terjesztés* helyettesíti. (KA)

Térkapcsolat

\rightarrow Térségi szintek, terület egységek, különböző konkrét \rightarrow terek közötti kapcsolat. Tágabb értelmezés szerint \sim -nak nevezhető a kapcsolatok térbelisége, például a gazdasági ágazatok kapcsolatának területi viszonyai. Az egyes elemek (terület egységek), rendszerek \sim -ainak elemzése fontos lehet az adott elem vagy rendszer jellemzése esetén. A \sim -ok jellege felfogható egyfajta fejlettségi indikátornak is, mivel megismerésük lényeges új információkkal egészíti ki az adott rendszerről a mindössze a \rightarrow tételek egyszerű jellemzői alapján kialakult képet. A \sim -ok nagysága, ami például a rendszerek zártságán keresztül mérhető, egy adott \rightarrow terület fejlettségi viszonyaira utalhat. A térbeli interakciókat jellemző \rightarrow modellek (például a gravitációs-, valamint a potenciálmódel) a \sim -ok intenzitásáról és irányultságáról, a kapcsolati rendszeren belüli és a rendszerek közötti mozgásokról adnak képet. A \sim -i rendszerek felfoghatók \rightarrow hálózatként, és ennek megfelelően a társadalmi tevékenységek egyéb sajátosságai, mint például a sűrűség, az összekapcsoltság vagy az orientáció is értelmezhetők általuk.

A ~ok feltárása elősegíti a térszervező mechanizmusok (adottságok, hatalmi viszonyok) működésének megértését is. **(TG)**

Térkategória

Mindazon fogalmak, amelyekkel a \rightarrow tér alapvető egyenlőtlenségi és rendezettségi viszonyai, a térben végbemenő különböző \rightarrow térfolyamatok, a konfigurációk leírhatók. Ezek az \rightarrow alakzat, \rightarrow határ, \rightarrow hálózat, \rightarrow hely, \rightarrow helyzet, \rightarrow hierarchia, \rightarrow mozgás, \rightarrow távolság, a \rightarrow térészelelés, \rightarrow térhasználat stb. **(JF)**

Térmozaik modell \rightarrow szomszédság

Térpálya \rightarrow időföldrajz

Térparaméter

Tágabb értelemben olyan adatok, mérőszámok, \rightarrow dimenziók, amelyek az egyes \rightarrow térelemek közötti viszony leírására szolgálnak, legyen szó \rightarrow külső vagy \rightarrow belső térről. Szűkebb értelemben a földrajzi, \rightarrow külső tér elemei (területegységek) közötti viszonylatok leírására szolgáló adatfajták, praktikus földrajzi koordináták, vagy valamilyen kitüntetett ponttól való \rightarrow távolságot írnak le. **(JF)**

Térrész

Adott \rightarrow tér valamely szempontok szerint történt lehatárolása nyomán létrejövő téralakzat. A lokalizált, minőségi, szellemi, kulturális stb. tartalmakkal felruházott ~ a \rightarrow hely. **(JF)**

Térség

A \rightarrow külső tér jellemzően a településnél nagyobb \rightarrow szintje, amelyet valamely társadalmi-gazdasági ismérv, kapcsolat alapján lehet lehatárolni; jellemzően a különböző területi egységek \rightarrow (régión, megye, kistérség) összefoglaló elnevezése. Ezen \rightarrow térségi szintek a \rightarrow külső tér \rightarrow horizontális térfelosztásával hozhatók létre. A társadalmi térszerveződés, \rightarrow térhasználat egy négy szintű \rightarrow modellben összegezhető. Mikroterek (egyén, család), lokális terek (\rightarrow szomszédság, lakókörzet, település), regionális terek (kistérség, mezokörzet, \rightarrow nagytérség), makroterek (ország, országcsoport, világ). **(JF)**

Térségi szint \rightarrow térség

Térszerkezet

A térbeli objektumok (\rightarrow modellekben: pontok) és a közöttük lévő kapcsolatok, viszonyok (modellekben: élek, tengelyek) alkotta, működőképes konfigurációként, illetve nagyobb téregységeknek lehatárolt \rightarrow térrészekre bontásával, s általában egy-egy kiemelt jellemző szerinti értékelésével, térképezésével feltároló („regionális”) egyenlőtlenségi és rendezettségi sajátosságok összességként értelmezhető összetett térkategória. **(NNJ)**

Tértípus

A \rightarrow térelemek jellege, a \rightarrow tér észlelése, és a terek mérete alapján megkülönböztethetőek a ~ok, amelyek között az adott tudomány térfelfogásától, térszemléletétől függően máson lehet a hangsúly,

más lehet a fő vizsgálati típus. A \rightarrow regionális tudomány két fő tértípusa a \rightarrow külső tér és a \rightarrow belső tér valamennyi egyéb ~ integrálására törekszik. **(JF)**

Terület

Lehatárolt \rightarrow térrész, a síkbeli kiterjedés \rightarrow dimenziója. Szösszetételekben gyakran a \rightarrow térrel azonos jelentésű. A térbeli és a területi jelenségek között ritkán tesznek különbséget, noha csak utóbbiban esik hangsúly a lehatárolt területegységekhez rendelt sajátosságokra. **(NNJ)**

Területi aggregáció \rightarrow horizontális térfelosztás

Területi dezaggregáció \rightarrow horizontális térfelosztás

Területi egyenlőtlenség

A regionális kutatások egyik legfontosabb területe a ~ek vizsgálata, amely során társadalmi jelenségek térbeli heterogenitását, területegységenként eltérő voltát elemzik (szocioökonómiai, demográfiai mutatók stb. felhasználásával). A ~eket lehet statikusan (egy időpontban) és dinamikusan (történetileg, folyamatában) vizsgálni, ennek megfelelően kérdés lehet, hogy mekkora az egyenlőtlenség mértéke, illetve hogy miképpen változik. A változás vagy a \rightarrow kiegyenlítőds (nivellálódás) vagy a további differenciálódás felé mutathat; előbbi esetében a ~ ellentéte, a \rightarrow kiegyenlítettség vagy nivelláltság alakulhat ki. Az egyenlőtlenség általában véve szinonim fogalom a differenciáltsággal, de a területi kutatásokban legtöbbször az egyenlőtlenség fogalmát a társadalmi értéktartalmakra (fejlettség, esély), a differenciáltságot pedig értéktartalom nélküli mutatókra használják. Mivel a ~ek állandó változásban vannak, a jelenséggel a területi fejlődés fogalma kapcsolódik össze: a ~ek változása nem más, mint a fejlődés. Ez a változás összefügg a társadalmi folyamatokkal; az egyenlőtlenség mértéke általában köthető a társadalom fejlődésének egyes szakaszaihoz. A területi különbségek vizsgálatára ~i mutatók sokasága ad lehetőséget, közülük sok az egyenlőtlenség \rightarrow dimenziói (elhelyezkedés, mennyiségek, minőségek, szerkezet, szerepkör, kapcsolatok, viszonyok) közül többet is érint. ~ek minden \rightarrow térségi szinten léteznek: egy országon belüli regionális különbségeken kívül nemzetek közötti, és szupranacionális egyenlőtlenségek is. Adott területen minél kisebb egységenként vizsgáljuk a különbségeket, általában annál sokszínűbb képet kapunk, annál nagyobb ~gel találkozunk. **(KA)**

Területi hatás

A téralakító, térhasználó folyamatok, tevékenységek azon következménye, amelynek során megváltozik az adott területegységek belső szerkezete, vagy egyes jellemzői, egymáshoz való viszonya. A területfejlesztés szűkebb értelmében kifejezetten olyan mesterséges beavatkozásokat jelent a területi folyamatokba, amelyek hatással vannak azokra, és így ~sal rendelkeznek. Viszont más politikai döntéseknek is lehet területfejlesztő hatása, ~a. A ~oknak a területegységek viszonyát tekintve két jellemző iránya van: a \rightarrow kiegyenlítőds és az egyenlőtlen fejlődés. Ebből ered a területfejlesztési politika dilemmája: a különböző területegységek \rightarrow kohézióját, vagy pedig a nagyobb terület növekedését, hatékonyságnövelését segítse-e elő. **(JF)**

Területi versenyképesség

A területi verseny fogalma abból a tételből indul ki, hogy a különböző területegységek között az erőforrásokért, a piacokért, a haszonért, a tudásért stb. verseny folyik. Ebben a megközelítésben a ~ egy területegység azon kompetenciáját jelöli, hogy az mennyire sikeresen vonzza a tőkebefektetéseket, mennyire szakképzett humán erőforrással rendelkezik, milyen állapotban van infrastruktúrája, milyen K+F kapacitásokkal rendelkezik, mennyire innovatív stb. Adott területi hierarchiaszinten található egységek egymással méretetnek meg, egymásnak versenytársai. A ~ a gazdaság térbeli tagozódásának megfelelően különböző – globális, regionális, lokális stb. – szinteken jelentkezik. Korunkban elterjedt a ~et a középpontba állító területfejlesztési elmélet, amely azonban nem ad kielégítően pozitív választ az olyan problémákra, mint például a jóléti társadalmak elöregedése vagy a környezetvédelem. **(JF)**

Vándorlás →migráció

Vertikális térfelosztás

A →*tér* (átvitt értelemben vagy ténylegesen) függőleges irányú felosztása, amely →*szintek* kijelölésével jár együtt. A →*külső tér*ben történő, ténylegesen függőleges irányú ~ eredménye a magassági tagozódás. A →*belső tér*ben történő →*térfelosztás* eredménye a →*vertikumok* és a →*hierarchiák*. **(BE)**

Vertikum

Az egymásra épülés, a vertikálitás a társadalmi munkamegosztás alapsémája. A gazdaságban ennek megjelenése az ágazati (termelési) ~, amely egy területen belül az egyes üzemek olyan termelési kapcsolatát jelenti, amelynél az alapelv a termelési részfolyamatok egymásra épülése a technológiai folyamatnak megfelelő sorrendben. (Teljes ~ a nyersanyagból kiinduló és a késztermék előállításával befejeződő, összefüggő termelési folyamat.) A vertikális rendszerek: csak teljességükben értelmezhetők, nincs mód az egyes →*szintek* átugrására, ill. kihagyására (pl. oktatási rendszer); egy „magasabb” szint feltételezi az alacsonyabb szintek létét. **(BE)**

Vonzás, taszítás

A →*térkapcsolatokban*, ezen belül is a térbeli egymásrahatások során a társadalmi vonzások és taszítások nagymértékben befolyásolják magát a →*tér* jellegét, szerkezetét. Ezek a térformáló tényezők több változótól függenek, és ugyanígy a vonzó- és taszítóerők hatása is sokrétű. A vonzás főként adottságokhoz, valamint a társadalmi tömeghez kötődik, hatásait tekintve pedig például az →*agglomerálódási* folyamatokat segíti elő. A taszítás leginkább a különböző társadalmi funkciók elrendeződésében jelenik meg, a fellépő taszítóerők elsősorban a tagolt térsémák kialakulása felé hatnak a térségi specializáción, →*térfelosztáson* keresztül. **(TG)**

Zárt rendszer

Egy-egy területegység az elemeinek és ezek összességéként magának a térbeli egység egészének a →*térkapcsolati* vizsgálata alapján nevezhető zártnak, illetve nyitottnak. Egy területegység zártságát, és nyitottságát jelző mérőszám, a zártsági index, a területen bennmaradó kapcsolatok és a területen kívülre jutó kapcsolatok alapján számítható ki. Egy rendszer külső és belső kapcsolatainak aránya eltérő lehet. Abban az esetben, ha egy rendszeren belül szélsőséges elzárkózást, tisztán önerőre támaszkodást tapasztalunk, akkor azt autarknak, magát az elzárkózást autarchiának nevezzük. A társadalmi *térségi szinteken* keresztül haladva a rendszerek zártsága méretükkel, és csökkenő belső homogenitásukkal együtt nő. **(TG)**

FELHASZNÁLT MUNKÁK

- Berényi I. (1997)** *A szociálgeográfia értelmezése*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp.
- Brunotte, E. von (szerk. 2001/2002)** *Lexikon der Geographie*. Heidelberg
- Dusek T. (2004)** A területi elemzések alapjai, „*Regionális Tudományi Tanulmányok*” 10., ELTE, Bp.
- Fleischer T. (2003)** *Hálózatok, hálózati szintek és a hálózat által kiszolgált szintek megkülönböztetése – módszertani áttekintés egy új elemzési szempont érvényre juttatásához*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, <http://vki3.vki.hu/>
- Gecse G. - Nikodémus A. (2003)** A hazai klaszterek lehatárolása – lokációs hányados, „*Területi Statisztika*” 6., pp. 507-522.
Hypergeo honlap. <http://hypergeo.free.ft/>
- Johnston, R. J. (szerk. 1997)** *The Dictionary of Human Geography*. Blackwell, Oxford
- Kozma F. (1998)** *A félperiféria*. Aula Kiadó, Bp.
- Meggyesi T. (2004)** *A külső tér*. Urbanisztikai Füzetek. Műegyetem Kiadó, Bp.
- Miller, G. – Pearce, A. (1997)** *Dictionary of Geography*. Oxford University Press
- Nemes Nagy J. (1998)** *A tér a társadalomkutatásban*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Bp.
- Probáld F. (1995)** A regionális földrajz helye a geográfiában. „*Regionális Tudományi Tanulmányok*” 2., ELTE, Bp., pp. 35-62.,
- Probáld F. (1995)** A világgazdaság regionális szerkezete. In: Probáld F. (szerk.) *Pro Geographia Humana*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., pp. 9-36.
- Rechnitzer J. (szerk. 1994)** *Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához*. MTA RKK, Győr,
- Skinner, M. – Redfern, D. – Farmer, G. (2001)** *The complete A-Z geography handbook*. Hodder & Stoughton, London